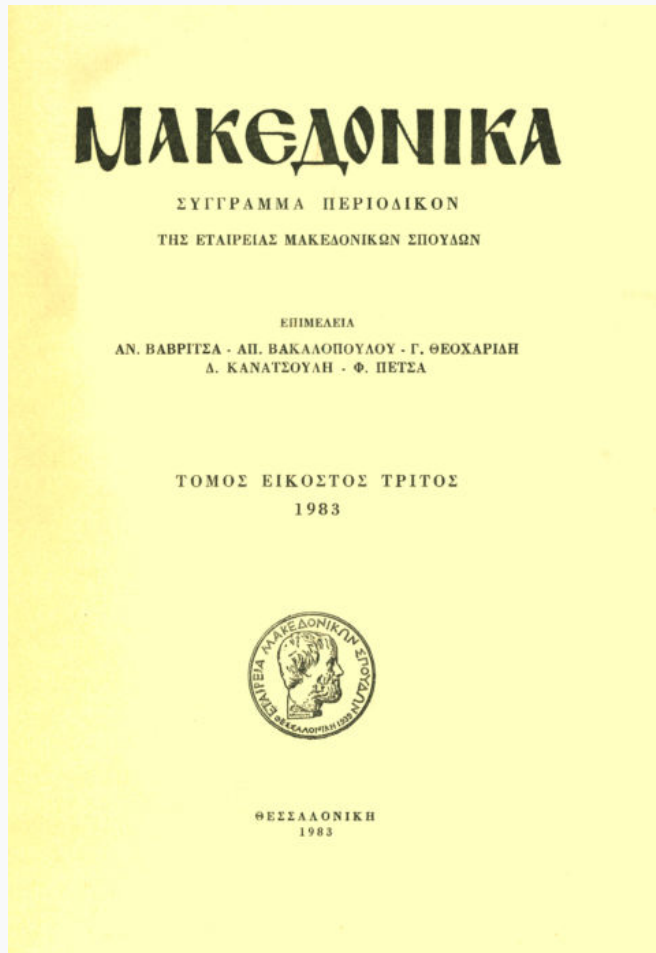

Μακεδονικά

Τόμ. 23, Αρ. 1 (1983)

Ο λαξευτός τάφος Δ΄ της Πέλλας

Αναστασία Χρυσοστόμου

doi: [10.12681/makedonika.337](https://doi.org/10.12681/makedonika.337)

Copyright © 2014, Αναστασία Χρυσοστόμου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χρυσοστόμου Α. (1983). Ο λαξευτός τάφος Δ΄ της Πέλλας. *Μακεδονικά*, 23(1), 192–220.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.337>

Ο ΛΑΞΕΥΤΟΣ ΤΑΦΟΣ Δ' ΤΗΣ ΠΕΛΛΑΣ*

Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1977 κατὰ τὴ διάρκεια σωστικῶν ἀνασκαφῶν¹ στὰ ΝΑ τῆς ἀρχαίας Πέλλας ἀποκαλύφθηκε, μαζί με ὀκτῶ ἄλλους τοῦ ἴδιου τύπου, ὁ ὑπόγειος λαξευτὸς τάφος Δ'². Ὁ τάφος ἦταν διθάλαμος, καμαροσκέπαστος, με μακρόστενο δρόμο μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο, πὺ ἔχει κατεύθυνση Β-Ν σὲ σχέσηη με ἀρχαῖο δρόμο³. Βρέθηκε ὅπως οἱ ὑπόλοιποι ὀκτῶ στὴν ἴδια περιοχὴ, ἀλλὰ νοτιότερα ἀπὸ τὸ λεγόμενο ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο τῆς πόλης, στὸ ὁποῖο μέχρι τώρα εἶχαν ἀνασκαφεῖ τάφοι διαφορετικοῦ τύπου—λαξευτοὶ κιβωτιόσχημοι καὶ κεραμοσκεπεῖς—παλιότεροι, ἀλλὰ καὶ σύγχρονοι με τὴν ὁμάδα τῶν θαλαμῶτων.

Μὲ τις ἐκσκαφές τοῦ Ὁργανισμοῦ Ὑδρεύσεως ἐντοπίστηκαν ἀρχικὰ οἱ παρεῖς τοῦ δρόμου τοῦ τάφου. Ἡ ἐμφανὴς διαφορά τοῦ καστανοῦ χῶματος, με τὸ ὁποῖο εἶχε ἐπιχωσθεῖ ὁ δρόμος καὶ τοῦ ὑπόλευκου μαλακοῦ βράχου στὸν ὁποῖο εἶχε λαξευτεῖ, βοήθησε στὸν ἐντοπισμό. Με τὴν ἀποχωμάτωση διαπιστώθηκε πὺς ὁ δρόμος ἄρχιζε 2 μ. νοτιότερα ἀπὸ τὴ νότια παρεῖα τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ., κατέβαινε με ἐντονη κλίση ὡς τὸ βάθος τῶν 3,20 μ. καὶ κατόπιν συνέχιζε πρὸς Β., πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου σὲ μήκος 5,70 μ.

---

* Τὴν ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς δημοσίευσης. Εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης γιὰ τις παρατηρήσεις στὸ κείμενο στὸν ἔφορο κ. Π. Θέμελι καὶ τέλος γιὰ τὴ βοήθειά τους στὴν ἀρχιτέκτονα κ. Α. Ξεναρίου γιὰ τὸ σχέδιο Ι τοῦ τάφου, τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Κ. Τροχίδη γιὰ τὰ σχέδια τῶν ἀγγείων, τοὺς συντηρητῆς τῆς Ἐφορείας γιὰ τὴ συγκόλληση τῶν ἀγγείων καὶ τὸ φωτογράφο τῆς Ἐφορείας κ. Χ. Γιαβανίδη γιὰ τὴ φωτογράφηση τῶν ἀντικειμένων τοῦ τάφου.

1. Οἱ σωστικὲς ἀνασκαφές ἦταν μεγάλης κλίμακας καὶ ὀφείλνταν σὲ ἐργασίες τοῦ Ὁργανισμοῦ Ὑδρεύσεως Θεσσαλονίκης: Διάνοιξη ἀβλακας μέσα στὴν ἔκταση τῆς ἀρχαίας πόλης μήκος 1,5 χλμ. καὶ πλάτους 5 μ. γιὰ τὴν τοποθέτηση μεγάλου ὕδρευτικοῦ ἀγωγοῦ πὺ θὰ μετέφερε νερὸ ἀπὸ τις πηγές τῆς Ἀραβησοῦ στὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Ἡ ὀνομασία με αὐξοντες ἀλφαβητικὸς ἀριθμοὺς δόθηκε ἀνάλογα με τὴ σειρά ἀνασκαφῆς τῶν τάφων.

3. Τὴν ἴδια κατεύθυνση εἶχαν καὶ οἱ δρόμοι τῶν ὑπολοίπων ὀκτῶ λαξευτῶν τάφων. Γιὰ τὴ σχέσηη τους με ἀρχαῖο δρόμο βλ.: α) Φ. Πέτσα, Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων, ἐν Ἀθήναις 1966, 21, ὕποσ. 3. β) Donna Kurtz - John Boardman, Greek Burial Customs, London 1971, 274. γ) καὶ τὸ πρόσφατο, εἰδικὸ γιὰ τὸ θέμα, βιβλίον τῶν Σ. Δροῦγου - Γ. Τουράτσουλου, Ἑλληνιστικοὶ λαξευτοὶ τάφοι Βέροιας, Ἀθήναι 1980, 107.

μέ ἐλαφρά καταφορική κλίση. Τὸ πλάτος του ἦταν στὴν ἀρχὴ 1,10 μ., ἐνῶ μπροστὰ στὴν εἴσοδο τοῦ τάφου ἔφτανε τὸ 1,33 μ.

Ἐξαιτίας τῶν καταστροφικῶν ἐργασιῶν τῶν μηχανημάτων ἦταν δύσκολο νὰ γίνεи ἀντιληπτὴ ἡ ἀκριβῆς μορφή τοῦ δρόμου καὶ ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο γινόταν ἡ κάθοδος στὸν τάφο. Μὲ βάση τοὺς δρόμους τῶν ὑπολοίπων τάφων, οἱ ὁποῖοι δὲν καταστράφηκαν καὶ στοὺς ὁποίους εἶχαν παρατηρηθεῖ μεγάλες κλίμακες λαξευμένες στὸ βράχο ἢ καὶ ἀπλῆς ἀπότομες ἐπικλινεῖς προσβάσεις, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς μιὰ ἀνάλογη λύση, ἴσως ἡ δευτέρη, ἴσχυσε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ τάφου Δ'.

Εἰκ. 1. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου.

*Εἰκ. 2. Προθάλαμος. Δυτικὴ κλίση.
Ἡ κάλπη μετὰ τὰ καμένα ὀστά.*

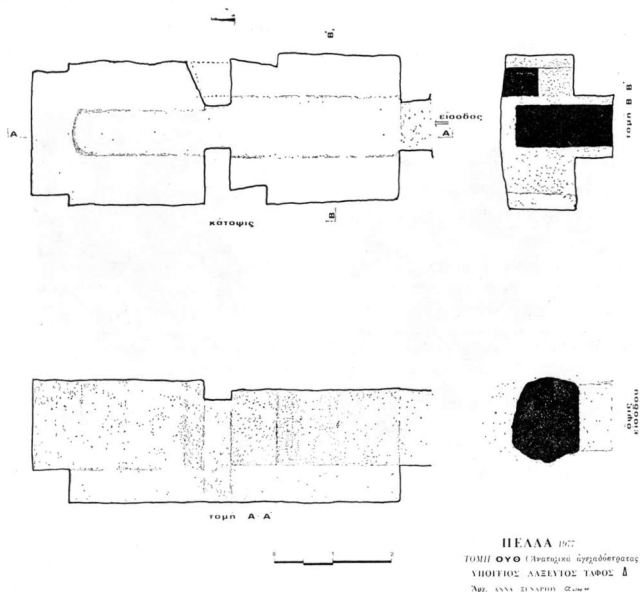
Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου ἀποκαλύφθηκε σὲ βάθος 3,20 μ.¹ ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, ἄθικτη καὶ φραγμένη μετὰ ἀρχιτεκτονικὸ ὕλικὸ σὲ δευτέρη χρήση ἐπάνω καὶ ἀργοὺς λίθους κάτω (βλ. εἰκ. 1), πού πίσω τοὺς ἐκρυβαν δύο λιθόπλινθους. Μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὕλικου καὶ τοῦ ψηλότερα τοποθετημένου λιθόπλινθου ἀποκαλύφθηκε τὸ λαξευμένο στὸ μαλακὸ βράχο θυραῖο ἀνοιγμὰ, χωρὶς καμιά ἄλλη ἀρχιτεκτονικὴ διαμόρφωση στὴν πρόσοψη καὶ μετὰ κατεστραμμένα σὲ μεγάλο μέρος τὰ πλευρικὰ τοιχώματα.

Ἐσωτερικὰ ὁ τάφος χωριζόταν σὲ δύο διαδοχικοὺς μακρόστενους χώρους, τὸν «προθάλαμο»², ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου, καὶ τὸν κυρίως

1. Στὰ 3,20 μ. βρέθηκε τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς εἰσόδου.

2. Οἱ ὀνομασίες εἶναι αὐτὲς πού εἶχαν δοθεῖ στοὺς χώρους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς καὶ δὲν προϋποθέτουν διάκριση στὴ λειτουργία τους. Βλ. καὶ Σ. Δ ρ ο ὕ γ ο υ - Γ. Τ ο υ ρ ἄ τ σ ο γ λ ο υ, ὀ.π., 111, ὑποσ. 8.

«θάλαμο», στη συνέχεια, πού ἐπικοινωνοῦσαν μὲ ὀρθογώνιο λαξευτὸ ἄνοιγμα καὶ εἶχαν λαξευτὴ ὀροφὴ σὲ σχῆμα καμάρας κατεστραμμένη σχεδὸν ὀλοκληρωτικά¹ (βλ. σχ. 1). Ὁ προθάλαμος ἔφερε κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του δύο λαξεύματα σὲ σχῆμα κλίνης. Τὸ βόρειο τμήμα τους, διαστάσεων 1 μ. × 1,20 μ., πού ἦταν στενότερο λόγω τῆς

Σχ. 1.

εἰσοχῆς τῶν πλευρικῶν τοιχωμάτων, χρησίμευε σὰν ἕνας ἀνεξάρτητος χώρος ταφῆς, ὅπως καὶ ἡ μεταγενέστερα λαξευμένη κόγχη, πάνω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ κλίνη. Στὸ θάλαμο οἱ «κλίνες» εἶχαν λαξευτεῖ στὶς τρεῖς πλευρῆς, τὴν ἀνατολική, βόρεια καὶ δυτικὴ σὲ μορφή Π, ἐνῶ ὁ διάδρομος στὸ κέντρο του ἦταν σὲ ἐλαφρὰ χαμηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ αὐτὸν τοῦ προθαλάμου. Ὅπως

1. Στὶς πλευρῆς τῶν θαλάμων μπορούσε κανεὶς νὰ δεῖ τὴ γένεση τῶν «καμαρῶν», οἱ ὁποῖες εἶχαν ὑποχωρήσει μαζί μὲ ἕνα μέρος τῶν πλευρικῶν τοιχωμάτων παλιά, ἀλλὰ καὶ πρόσφατα ἐξαιτίας τῶν κραδασμῶν τῶν μηχανημάτων τοῦ Ο.Υ.Θ.

φαίνεται ἀπὸ τὴν κάτωψη τοῦ τάφου οἱ δύο χῶροι παρουσιάζουν παραπλήσια διαμόρφωση καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὸ τυπικὸ σχέδιο ἑνὸς ἀπλοῦ μονοθαλάμου¹. Εἶναι γι' αὐτὸ δύσκολο νὰ κρίνει κανεὶς ἂν ἔχουν λαξευτεῖ ταυτόχρονα ἢ ἀρχικὰ ὁ προθάλαμος καὶ στῆ συνέχεια ὁ θάλαμος, ὅταν προέκυψε ἀνάγκη ἐπέκτασης χῶρου. Ἀνάλογα καὶ στοὺς σύγχρονους διθάλαμους τάφους τῆς Βέροιας δὲν φαίνεται νὰ ἰσχύει ἕνας γενικὸς κανόνας. Ὑπάρχουν παραδείγματα ὅπου ἡ λάξευση τῶν θαλάμων ἐγινε σύγχρονα καὶ ἄλλα ὅπου ὁ δεῦτερος θάλαμος διαμορφώθηκε σὲ ἐπόμενη φάση.

Ὁ τάφος περιεῖχε τόσο ἐνταφιασμοὺς ὅσο καὶ καύσεις. Οἱ καύσεις παρατηρήθηκαν μόνον στὸν προθάλαμο, δύο στῆ δυτικῇ κλίνῃ, μία στῆν ἀνατολικῇ καὶ μία στῆν κόγχῃ πάνω ἀπὸ τὴν ἀνατολικῇ κλίνῃ. Ἡ προετοιμασία τῆς πυρᾶς καὶ οἱ ἴδιες οἱ καύσεις πρέπει νὰ ἐγιναν ἐξω ἀπὸ τὸν τάφο², σὲ σημεῖο πού δὲν στάθηκε δυνατό νὰ ἐντοπιστεῖ, ἐξαιτίας τοῦ σωστικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀνασκαφῆς. Μέσα στὸν τάφο τοποθετήθηκαν μόνον τὰ ὑπολείμματα τῶν καμένων ὄστων καὶ μαζί τους τὰ κτερίσματα, πού ὁμως δὲν ἔφεραν ἴχνη καύσης. Ἡ τοποθέτησή τους ἦταν περιθωριακῇ, στὰ ἄκρα τῶν κλινῶν, ὥστε νὰ μὴν ταράζουν τίς ἤδη ὑπάρχουσες ταφές. Τὰ ὄστα τῆς καύσης στὸ νότιο ἄκρο τῆς δυτικῆς κλίνης ἦταν τοποθετημένα σὲ πῆλινη κάλπη μαζί με ἔντεκα χρυσὰ φύλλα βελανιδιάς (εἰκ. 2). Τὰ ὄστα στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἴδιας κλίνης, στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἀνατολικῆς καὶ στῆν κόγχῃ ἦταν ἀπλῶς συγκεντρωμένα (εἰκ. 3).

Οἱ ἐνταφιασμοί, ἀπὸ ἕνας σὲ κάθε κλίνῃ, τόσο τοῦ προθαλάμου ὅσο καὶ τοῦ θαλάμου, εἶχαν γίνῃ ὅλοι μὲ τὸν ἴδιον τρόπο: οἱ νεκροὶ εἶχαν τοποθετηθεῖ με τὸ κεφάλι πρὸς Ν³ πάνω σὲ φορεῖα⁴, ὅπως μαρτυροῦν τὰ σιδερένια καρφιά, πού σὲ μιὰ περίπτωση—στὴν ἀνατολικῇ κλίνῃ τοῦ προθαλάμου—βρέθηκαν κανονικὰ διατεταγμένα μαζί με ὑπολείμματα ξύλου. Γύρω ἀπὸ τὰ φορεῖα ἢ πάνω σ' αὐτὰ εἶχαν τοποθετηθεῖ τὰ κτερίσματα, ἐνῶ στίς καύσεις ἀπλῶς εἶχαν συγκεντρωθεῖ μαζί με τὰ ὄστα.

1. Γιά τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν λαξευτῶν τάφων καὶ εἰδικὰ τῶν διθαλάμων βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 107-114.

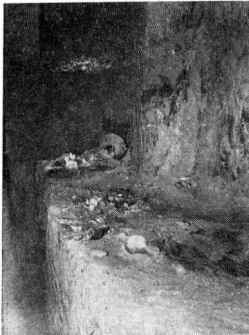
2. Βλ. D. Kurtz - J. Boardman, ὁ.π., 275: «At Lefkadia and Salonica the pyres were identified behind the tombs».

3. Οἱ σκελετοὶ σώζονταν, ἂν καὶ σαθροί, στῆν ἀνατολικῇ καὶ δυτικῇ κλίνῃ τοῦ θαλάμου. Αὐτὸς τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ προθαλάμου εἶχε τελείως διαλυθεῖ, ἐνῶ στῆν ἀνατολικῇ κλίνῃ βρέθηκε μόνον τμήμα τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ πρὸς τὸ νότο.

Τὰ ὄστα τοῦ νεκροῦ στῆ βόρεια κλίνῃ τοῦ θαλάμου βρέθηκαν συγκεντρωμένα στὸ κέντρο τῆς κλίνης.

4. Ἀπὸ τὰ φορεῖα σώθηκαν ὑπολείμματα ξύλου τόσο ἐπάνω στὰ καρφιά ὅσο καὶ στίς κλίνες. Ἀνάλογα παραδείγματα καὶ με ἀναπαράσταση στοὺς Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 174, ὅπου καὶ ὅλη ἡ παλιότερη βιβλιογραφία.

Τὰ κτερίσματα τῶν ἐνταφισμῶν καὶ τῶν καύσεων μποροῦν νὰ καταταγοῦν στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες¹: ἀγγεῖα, κοσμήματα (χρυσὰ φύλλα, δανάκη, πόρπη, σπλεγγίδες, μολύβδινες πυξίδες), διάφορα (στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται τὰ ὑπόλοιπα εὐρήματα τοῦ τάφου, ὅπως θραύσματα εἰδωλίων, ψαλίδι, αἰχμὴ καὶ κλειδαριὰ σιδερένια, καὶ χάλκινη ἐπένδυση κιβωτιδίου).

Εἰκ. 3. Τὰ ὀστὰ στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἀνατολικῆς κλίνης καὶ στὴν κόγχη.

Εἰκ. 4. Θάλαμος. Ἀνατολικὴ κλίνη. Ὁ μεγαρικὸς σκύφος μεταξὺ τῶν μηρῶν τοῦ νεκροῦ.

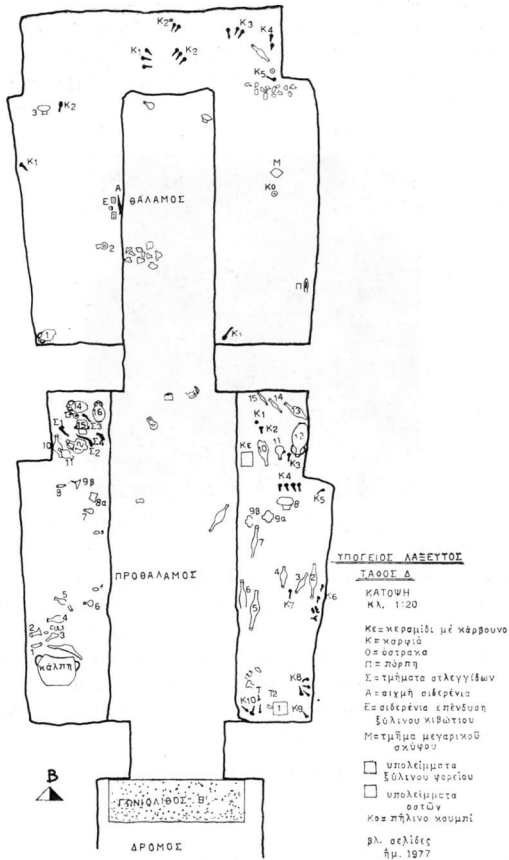
Τὰ ἀγγεῖα εἶναι περισσότερα καὶ κυρίως καθημερινῆς χρήσης. Ἡ τοποθέτησή τους στὶς ταφές τοῦ προθαλάμου καὶ τοῦ θαλάμου φαίνεται πὼς ἐγινε σύμφωνα μὲ ὀρισμένα ἔθιμα ταφῆς, πὸ ἐπιβεβαιώνονται μὲ παλιότερα καὶ σύγχρονα παραδείγματα ἀπὸ ἄλλες περιοχές: Ἐτσι ἡ τοποθέτηση τοῦ σκύφου ἀνάμεσα στοὺς μηροὺς τῶν νεκρῶν τὸν 4ον αἰ. π.Χ. στὴν Κόρινθο² μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ παράλληλη μὲ τὴν τοποθέτηση τοῦ μεγαρικοῦ σκύφου στοὺς μηροὺς τοῦ νεκροῦ τῆς ἀνατολικῆς κλίνης τοῦ θαλάμου (εἰκ. 4) καὶ τὴ λίγο παλιότερη τοποθέτηση τοῦ σκύφου «Millefiore» ἀπὸ τάφο τοῦ τύμβου Τσοπάνη Ράχη στὴν περιοχή τῆς Πύλου³.

Ὅμοια ἢ παρουσία ἀγγείων γιὰ ὑγρὰ (ἀμφορέων καὶ ἀρυτήρων) στὴν

1. Ἡ διάκριση τῶν κατηγοριῶν τῶν κτερισμάτων, τόσο ὡς πρὸς τὸ εἶδος ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὸ χαρακτῆρα, ἐγινε ὅπως καὶ στὴν πρόσφατη δημοσίευση τῶν τάφων τῆς Βέροιας, ὁ.π., 176-181.

2. C. Blegen - H. Palmer - R. Young, *The North Cemetery, Corinth*, vol. XIII, Princeton, New Jersey, 1964, 81.

3. Γ. Α. Παπαθανασόπουλου, Ἑλληνιστικά γυάλινα ἀγγεῖα τοῦ Μουσείου τῆς Πύλου, *ΑΔ 2* (1966), Μελέται, 190, ὅπου καὶ ἐξηγεῖται ὁ λόγος τῆς τοποθέτησης.

Σχ. 2.

περιοχή τής κεφαλής και τῶν ὄμων πού συνηθίζεται στους λαξευτούς τάφους τής Βέροιας επιβεβαιώνεται και στὸν τάφο τής Πέλλας με τήν παρουσία τοῦ ἀμφορίσκου πάνω ἀπὸ τὸν ἀριστερὸ ὄμο τοῦ νεκροῦ τής δυτικῆς κλίνης τοῦ θαλάμου, ἔπως και ἡ συνήθεια γιὰ τήν τοποθέτηση μυροδοχείων,

πυξίδων και ἄγγείων καλλωπισμοῦ στὴν περιοχή τῶν κάτω ἄκρων, ποῦ ἐπαναλαμβάνεται και στίς δύο κλίνες τοῦ προθαλάμου¹ (σχ. 2, εἰκ. 5).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω σὲ σχέσηη μὲ τὰ ἔθιμα ταφῆς θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθοῦν ἡ εὕρεση φύλλων χρυσοῦ στοῦ σκυφίδιο τῆς ἀνατολικῆς κλίνης τοῦ προθαλάμου, ποῦ φαίνονται νὰ ἐκπληροῦν τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὰ νομίματα ποῦ συνήθως τοποθετοῦνται σὲ αὐτὰ τὰ ἄγγεϊα², και ἡ ἀποκάλυψη

Εἰκ. 5. Προθάλαμος. Ἀνατολικὴ κλίνη. Μπροστὰ τὰ ἄγγεϊα στὰ κάτω ἄκρα. Στὸ βάθος τὸ κεραμίδι μὲ τὸ καμένο ὕλικό.

χρυσῆς δανάκης στοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ θαλάμου σὰν ὀβολὸς γιὰ τὸ Χάρο. Τέλος ἀξιοπεριέργη εἶναι ἡ χρῆση τοῦ κεραμιδιοῦ μὲ καμένη ὕλη πάνω του, ποῦ συνόδευε τὴν καύση στοῦ βόρειο ἄκρο τῆς ἀνατολικῆς κλίνης τοῦ προθαλάμου (εἰκ. 5). Δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἀνάλογα παραδείγματα. Στους τάφους τῆς Βέροιας³ τὰ θραύσματα τοῦ κεραμιδιοῦ ἐρμηνεύονται ὡς προσκεφάλαια τῶν νεκρῶν. Μιὰ ἀνάλογη ὁμως ἐρμηνεῖα δὲν φαίνεται πιθανή γιὰ τὸν τάφο Δ'.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Πήλινα ἄγγεϊα

Α. Λυχνάρια (εἰκ. 6)

Χαρακτηριστικοὶ συνοδοὶ τῶν νεκρῶν τὰ ἄγγεϊα αὐτὰ στέκονται οἱ

1. Στὴν ἀνατολικὴ κλίνη τοῦ προθαλάμου, στὴν περιοχή τῶν κάτω ἄκρων βρέθηκαν ἓνα μυροδοχεῖο, ἓνα σκυφίδιο και ἓνα μικρὸ ἄγγεϊο μὲ ὑπολείμματα καλλυντικοῦ.

Στὴ δυτικὴ κλίνη, στὴν περιοχή τῶν κάτω ἄκρων, τὰ ἄγγεϊα ἦσαν ἓνα λυχνάρι, ἓνα μυροδοχεῖο και μία μολύβδινη πυξίδα.

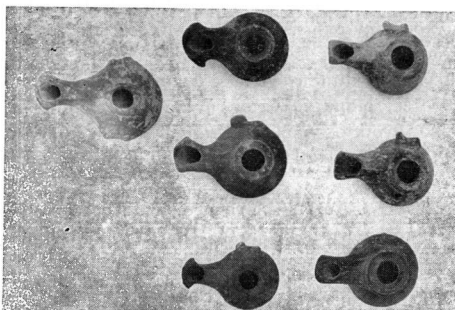
2. Βλ. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 178.

3. Βλ. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 180.

πρώτοι πολύτιμοι βοηθοὶ γιὰ τὴ χρονολόγησι τῶν ἀρχαιολογικῶν εἰρημάτων.

Στὸν τάφο Δ΄ βρέθηκαν συνολικὰ ἑπτὰ λυχνάρια πάνω στὶς κλίνες ἢ πεσμένα στοὺς διαδρόμους. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἕξι ἦταν τροχήλατα καὶ ἓνα μὲ μήτρα, μὲ ὄλα τὰ στοιχεῖα τῆς ντόπιας μακεδονικῆς κεραμικῆς, ὅπως αὐτὰ δίνονται συγκεντρωμένα στοὺς τάφους τῆς Βέροιας¹.

Εἰκ. 6. Τὰ λυχνάρια τοῦ τάφου.

1) (B.E. 287/1977). Λυχνάρι μονόμυξο. Βάσις ἐλαφρὰ κωνικὴ. Σῶμα μὲ ἀμφίκυρτο προφίλ γωνιασμένο στὴ μέση τοῦ ὕψους του. Μυκτῆρας κυρτὸς στὴν πάνω ἐπιφάνεια, μὲ καμπύλη ἀπόληξι, ποὺ καταλήγει σὲ δύο ἄγκιστρα. Ἀτρύπητο σιγμοειδὲς ὠτίο στὴ μία πλευρὰ τοῦ σώματος γιὰ λαβή. Ἐπίχρισμα κεραμιδί ἀπολεπισμένο καλύπτει τὸν κόκκινο πηλό. Ὑψ. 0,026 μ., μῆκ. 0,079 μ., διάμ. σώμ. 0,052 μ. Γιὰ τὸν τύπο μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ R. Howland, Greek lamps and their Survivals, The Athenian Agora IV, Princeton 1958, σ. 104, πίν. 11, 24, 42, τύπος 34 A. Χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. μέχρι τὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τὸ παράδειγμα τοῦ τάφου Δ΄ μὲ τὸν κυρτὸ μυκτῆρα καὶ τὰ ἔντονα ἄγκιστρα στὸ ἄκρο του πρέπει νὰ ἀνήκει στὸ τέλος τῆς περιόδου.

2) (B.E. 301/1977). Λυχνάρι μονόμυξο. Ψηλὴ βάσις. Σῶμα μὲ ἀμφίκυρτο προφίλ γωνιασμένο στὴ μέση τοῦ ὕψους του. Στὸ ἴδιο ὕψος φέρει ἀτρύπητο σιγμοειδὲς ὠτίο. Ἡ ὀπὴ πληρώσεως περιβάλλεται ἀπὸ μία στενὴ ἐπίπεδη μετάβασις λίγο χαμηλότερη ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα. Ὁ μυκτῆρας ἐπίπεδος στὴν ἐπάνω του πλευρὰ ἔχει ἄκρη ἐλαφρὰ γωνιώδη μὲ δευκόρυφες ἀπόληξεις δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Ἐπίχρισμα κεραμιδί, μαυρισμένο στὸ πίσω

1. Βλ. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 133 καὶ 139.

μέρος τοῦ σώματος καλύπτει τὸν πορτοκαλῆ πηλό. Ὑψ. 0,032 μ., μῆκ. 0,093 μ., διάμ. σώμ. 0,062 μ. Ὅπως καὶ τὸ 1, στὸν τύπο 34 A, ἢ 34 Variant, ὁ.π. R. Howland, ἀρ. 466, σ. 109, πίν. 17, 42. Μὲ τὸν ἐπίπεδο μυκτήρα καὶ τὴν ψηλὴ βάση πρέπει νὰ ἀνήκει στὰ πρωιμότερα παραδείγματα στὸ τέ-λος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

3) (B.E. 282/1977). Λυχνάρι μονόμυξο. Ἐπίπεδος πυθμένας. Σῶμα μὲ ἀμφίκυρτο προφίλ ποῦ γωνιάζει ψηλά. Πλαστικὴ ἀνύψωση καὶ στενὴ μετά-βαση περιβάλλουν τὴν ὀπὴ πληρώσεως. Μικρὸς μυκτήρας σχεδὸν ἐπίπε-δος στὴν πάνω του πλευρὰ μὲ μακρόστενο ἄνοιγμα γιὰ τὸ φυτίλι. Ἡ ἄκρη του εἶναι καμπύλη καὶ καταλήγει σὲ δύο ἄγκιστρα ἀπὸ τὴ μία καὶ τὴν ἄλλη πλευρὰ. Μαῦρο ἐπίχρσιμα καλύπτει τὴν πάνω πλευρὰ τοῦ ἄγγείου μέχρι τὸν ὄμο. Πηλὸς ἀνοικτὸς γκριζός. Ὑψ. 0,03 μ., μῆκ. 0,087 μ., διάμ. σώμ. 0,056 μ. Στὸν ἴδιο τύπο μὲ τὰ 1 καὶ 2, ἀλλὰ καὶ μὲ στοιχεῖα ἀπὸ τὸν τύπο 40 A (Τύπος Κνίδου).

4) (B.E. 272/1977). Λυχνάρι μονόμυξο. Ἐπίπεδη βάση. Σῶμα μὲ ἀμφί-κυρτο προφίλ, ποῦ γωνιάζει χαμηλά. Προεξέχουσα μετάβαση ἀνάμεσα στὸ σῶμα καὶ στὴν κοίλη περιοχὴ τῆς ὀπῆς πληρώσεως. Ἀτρύπητο ὠτίο γιὰ λαβή. Ὁ μυκτήρας ἐλαφρὰ κυρτὸς στὴν ἐπάνω του πλευρὰ. Στὴν ἄκρη του εἶναι ἐθῆς. Γάνωμα καστανό, πολὺ ἀπολεπισμένο, ποῦ ἀφήνει νὰ φαί-νεται ὁ πηλὸς στὸ χρῶμα τῆς ὄχρας. Ὑψ. 0,036 μ., μῆκ. 0,092 μ., διάμ. σώμ. 0,057 μ.

5) (B.E. 291/1977). Λυχνάρι μονόμυξο, ἀκέραιο. Ὅπως τὸ προηγού-μενο μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ ἄκρη τοῦ μυκτήρα εἶναι ἐλαφρὰ γωνιάδης. Γάνωμα καστανό καλύπτει τὸν πορτοκαλῆ πηλό. Ὑψ. 0,03 μ., μῆκ. 0,092 μ., διάμ. σώμ. 0,062 μ.

6) (B.E. 296/1977). Λυχνάρι, ὅπως τὸ ἀρ. 4. Τελείως ἀπολεπισμένο κα-στανό γάνωμα. Πηλὸς στὸ χρῶμα τῆς ὄχρας. Ὑψ. 0,029 μ., μῆκ. 0,09 μ., διάμ. σώμ. 0,057 μ. Γιὰ τὸν τύπο καὶ τῶν τριῶν 4, 5, 6, βλ. παραπάνω R. Howland, 109, πίν. 17, 43, τύπος 35 A, ποῦ παραλληλίζεται μὲ τὸν τύπο XII τῆς Κορίνθου καὶ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. μέχρι τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. ἢ σύμφωνα μὲ τὴ νέα χρονολόγηση τῆς Scheibler¹ στὸ διάστημα 140-50 π.Χ.

7) (B.E. 261/1977). Λυχνάρι μονόμυξο, κατασκευασμένο μὲ μήτρα. Χαμηλὴ βάση μὲ δύο ὁμόκεντρος κύκλους στὴν κάτω της πλευρὰ. Χαμηλὸ σῶμα μὲ ἀμφίκυρτο προφίλ. Δύο συμπαγῆ ὀκτώσχημα ὀτία στὶς πλευρὲς τοῦ σώματος. Γύρω ἀπὸ τὴν ὀπὴ πληρώσεως χοντρὸ καμπύλο χεῖλος. Μα-κρὸς μυκτήρας, ποῦ χαμηλώνει ἐλαφρὰ στὴ γωνιασμένη ἄκρη του. Στὴ γέ-νεσή του ὑπάρχει ἀνάγλυφο δυσδιάκριτο προσωπεῖο. Ἀνάγλυφο δυσδιά-

1. In. Scheibler, Griechische Lampen, Kerameikos XI, Berlin 1976.

κριτο κόσμημα ἀπλώνεται καί γύρω ἀπό τήν ὀπῆ πληρώσεως. Πηλός πορτοκαλής, γάνωμα κεραμιδί ἀπολεπισμένο. Ύψ. 0,027 μ., μήκ. 0,099 μ., διάμ. βάσ. 0,032 μ. Τὸν τύπο διαπραγματεύονται διεξοδικά οἱ μελετητές τῶν τάφων τῆς Βέροιας¹. Ἡ χρονολόγησή του, στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ταιριάζει καί μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ τάφου Δ΄.

B. Μυροδοχεῖα

Τὸ πιὸ συνηθισμένο εἶδος ἀγγείων στὶς ἑλληνιστικὲς ταφές, ποὺ ἔχουν τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τίς ληκύθους τῶν παλαιότερων χρόνων. Θά ἔλεγε κανεὶς πὼς τοποθετοῦνταν πολυάριθμα στοὺς τάφους γιὰ νὰ μετριάσουν τὴν ἐντύπωση τῆς εὐτέλειας ποὺ δημιουργοῦσε τὸ ὑλικό τους² καί νὰ ἐκφράσουν τὴν «ἐννοια τῆς ποσότητας τῶν εἰσφορῶν ἀπὸ μέρους τῶν ζώντων»³. Τὰ μυροδοχεῖα τοῦ τάφου Δ΄ μποροῦν νὰ χωριστοῦν σὲ μυροδοχεῖα ἀτρακτόσχημα μὲ ὠσειδῆ κοιλιὰ καί σὲ μυροδοχεῖα μὲ σφαιρικὴ κοιλιὰ.

Μυροδοχεῖα μὲ σφαιρικὴ κοιλιὰ

1) (B.E. 264/1977). Μυροδοχεῖο ἀκέραιο. Βάση κωνικὴ, κοντὸ πόδι, κοιλιὰ σφαιρικὴ, λαίμωσ ἀρκετὰ ψηλὸς ποὺ φαρδαίνει πάνω, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Πηλὸς κόκκινος. Ύψ. 0,116 μ., διάμ. χεῖλους 0,03 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,046 μ., διάμ. βάσης 0,019 μ.

2) (B.E. 265/1977). Μυροδοχεῖο ἀκέραιο χωρὶς ἰδιαίτερη βάση, ἀλλὰ μὲ χαμηλὸ προχειροφτιαγμένο πόδι. Κοιλιά σφαιρικὴ, λαίμωσ ποὺ φαρδαίνει πάνω, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Πηλὸς ἀνοικτὸς κόκκινος. Ύψ. 0,144 μ., διάμ. χεῖλους 0,033 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,06 μ., διάμ. βάσης 0,024 μ.

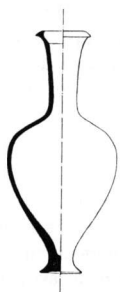
3) (B.E. 284/1977) (σχ. 3, εἰκ. 7). Μυροδοχεῖο μὲ βάση κωνικὴ, κοντὸ πόδι, κοιλιὰ σφαιρικὴ, ψηλὸ λαίμωσ ποὺ φαρδαίνει πάνω. Πηλὸς κεραμιδῆς. Στὴ βάση καί στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς γάνωμα ἀνοικτὸ καστανό. Ύψ. 0,175 μ., διάμ. χεῖλους 0,039 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,08 μ., διάμ. βάσης 0,029 μ.

Τὰ τρία προηγούμενα μυροδοχεῖα παρ' ὅλη τὴ σφαιρικὴ κοιλιὰ τους, ποὺ θά μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ στοιχεῖο παλαιότητας, μὲ τὸ λεπτὸ πόδι, τὴ διάμετρο τοῦ χεῖλους μεγαλύτερη ἀπὸ αὐτὴ τῆς βάσης καί τὴ γενικὴ ἀμέλεια στὴν κατασκευὴ, ἰδίως τῶν δύο πρώτων, πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν μετὰ

1. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 138.

2. Gedric G. Boulter, Graves in Lenormant Street, Athens, «Hesperia» XXXII (1963) 115.

3. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 181.

Σχ. 3

Σχ. 4

Σχ. 5

Σχ. 6

Σχ. 7

Σχ. 8

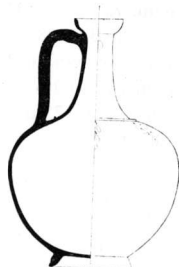
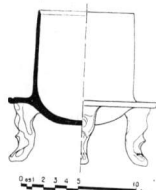
Σχ. 9

Σχ. 11

Σχ. 10

Σχ. 12

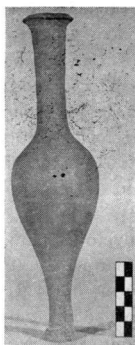
τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ὅπως καὶ τὰ Π 1398 καὶ Π 1397 ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Βέροιας¹.

Μυροδοχεῖα ἀτρακτόσχημα μὲ ὠσειδῆ κοιλιὰ

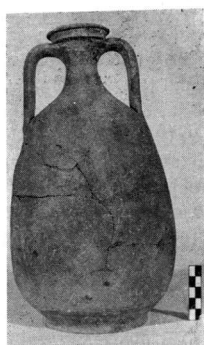
Τὰ μυροδοχεῖα αὐτῆς τῆς ὁμάδας, ποὺ καλύπτουν χρονικὰ ὅλο τὸ 2ο αἰ. π.Χ. μποροῦν νὰ διακριθοῦν μὲ βάση τὰ ἐπὶ μέρους τυπολογικὰ χαρα-

Εἰκ. 7. Μυροδοχεῖο
ἀρ. 3.

Εἰκ. 8. Μυροδοχεῖο
ἀρ. 11.

Εἰκ. 9. Ἀμφορίσκος
ἀρ. 3.

κτηριστικὰ τους καὶ σὲ μικρότερες ἀκόμη ὁμάδες. Στὴ συνέχεια τοῦ καταλόγου τῶν μυροδοχείων τὰ στοιχεῖα κάθε μικρότερης ὁμάδας θὰ ἀναλύονται στὸ τέλος τοῦ σχολιασμοῦ τῶν μυροδοχείων ποὺ τὶς ἀποτελοῦν.

4) (B.E. 279/1977) (σχ. 4). Μυροδοχεῖο συγκολλημένο. Δισκοειδῆς βάση, λεπτὸ πόδι, κοιλιὰ ὠσειδῆς, ψηλὸς λαιμὸς, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Πηλὸς κόκκινος ἀνοιχτός. Ὑψ. 0,183 μ., διάμ. χεῖλους 0,02 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,055 μ., διάμ. βάσης 0,022 μ.

5) (B.E. 280/1977). Ὅπως τὸ προηγούμενο. Πηλὸς κεραμιδῆς. Ὑπολείμματα δικτυωτοῦ πλέγματος στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς καὶ στὸ λαιμὸ. Ὑψ. 0,117 μ., διάμ. χεῖλους 0,02 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,05 μ., διάμ. βάσης 0,023.

6) (B.E. 302/1977). Ὅπως τὸ προηγούμενο. Πηλὸς κεραμιδῆς, μαυρισμένος σὲ μεγάλη ἔκταση. Ὑψ. 0,17 μ., διάμ. χεῖλους 0,021 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,05 μ., διάμ. βάσης 0,022 μ. Τὰ μυροδοχεῖα 4, 5, 6 ἀποτελοῦν μία ὁμάδα μὲ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τους τὴ διαμόρφωση τῆς κοιλιᾶς, τὸ λοξὸ χεῖλος καὶ τὸ δισκοειδῆς πόδι.

1. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 56, 126, πιν. 26.

7) (B.E. 285/1977) (σχ. 5). Μυροδοχείο συμπληρωμένο στο πόδι και στη βάση. Κοιλιά ωοειδής, λαϊμός ὄχι καὶ πολὺ ψηλός, χεῖλος με λοξὸ προφίλ ποὺ προεξέχει ὀριζόντια ἀπὸ τὸ λαϊμό. Πηλὸς γκριζός, γάνωμα μελαμβαφές πολὺ ἀπολεπισμένο. Σωζ. ὕψ. 0,13 μ., διάμ. χεῖλους 0,028 μ., διάμ. κοιλιάς 0,05 μ. Τὸ μυροδοχείο αὐτὸ πλησιάζει πρὸς τὰ μυροδοχεῖα τῆς προηγούμενης ὁμάδας στὴ διαμόρφωση τῆς κοιλιάς.

8) (B.E. 263/1977) (σχ. 6.) Μυροδοχείο ἀτρακτόσχημο ἀκέραιο. Βάση κωνικὴ ποὺ χωρίζεται ἀπὸ τὸ πόδι με ἓνα στενὸ ἀναβαθμό. Ψηλὸ πόδι, ὠοειδὴς κοιλιά, ψηλὸς λαϊμός. Χεῖλος με λοξὸ προφίλ ποὺ προεξέχει ἐλαφρὰ ἀπὸ τὸ λαϊμό. Πηλὸς ἀνοιχτὸς κόκκινος. Ὑψ. 0,215 μ., διάμ. χεῖλους 0,033 μ., διάμ. κοιλιάς 0,058 μ., διάμ. βάσης 0,025 μ.

9) (B.E. 271/1977). Μυροδοχείο ἀτρακτόσχημο, ὅπως τὸ προηγούμενο. Ἔχει συμπληρωθεῖ ὁ λαϊμός του. Πηλὸς γκριζός. Γραπτὴ λευκὴ ταινία διακοσμῆ τὴν κοιλιά καὶ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου. Ὑψ. 0,202 μ., διάμ. κοιλιάς 0,029 μ., διάμ. βάσης 0,074 μ.

10) (B.E. 274/1977). Μυροδοχείο ἀκέραιο, ὅπως τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ χωρὶς ἰδιαίτερα διαμορφωμένη βάση. Ὑψ. 0,203 μ., διάμ. χεῖλους 0,025 μ., διάμ. κοιλιάς 0,055 μ., διάμ. βάσης 0,024 μ.

11) (B.E. 298/1977) (εἰκ. 8). Μυροδοχείο ἀκέραιο, ὅπως τὰ 8, 9, 10. Χρῶμα πηλοῦ ἀνοιχτὸ κόκκινο. Ὑψ. 0,215 μ., διάμ. χεῖλους 0,032 μ., διάμ. κοιλιάς 0,059 μ., διάμ. βάσης 0,029 μ.

Τὰ μυροδοχεῖα 8, 9, 10, 11, ποὺ διακρίνονται γιὰ τὸν τονισμένο τους ὄμο, πρὸς τὸν ὁποῖο πλησιάζει καὶ ἡ μεγαλύτερη διάμετρος τῆς κοιλιάς, εἶναι συγγενὴ με τὴν ὁμάδα 3 ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ συνοικισμοῦ Προμηθέα τῆς Βέροιας¹, τὴν ὁποία ὁ ἀνασκαφέας τοποθετεῖ χρονολογικὰ στὶς ἀρχές τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ὁμοία εἶναι συγγενὴ με τὰ μυροδοχεῖα 1 καὶ 2 τοῦ τάφου 388 ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ νότιου λόφου τοῦ Κεραμεικοῦ², ποὺ ἐπίσης χρονολογοῦνται στὸ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

12) (B.E. 260/1977) (σχ. 7). Μυροδοχείο ἀκέραιο. Βάση κωνικὴ ποὺ χωρίζεται ἀπὸ τὸ πόδι με ἓνα στενὸ ἀναβαθμό. Ψηλὸ πόδι, κοιλιά ὠοειδής, χεῖλος με λοξὸ προφίλ, ποὺ προεξέχει ὀριζόντια ἀπὸ τὸ λαϊμό. Πηλὸς γκριζόμαυρος. Λευκὴ γραπτὴ ταινία διακοσμῆ τὴν κοιλιά, τὸν ὄμο, τὸ κάτω μέρος τοῦ λαίμου καὶ τὸ χεῖλος. Ὑψ. 0,218 μ., διάμ. χεῖλους 0,032 μ., διάμ. κοιλιάς 0,053 μ., διάμ. βάσης 0,026 μ.

13) (B.E. 268/1977). Μυροδοχείο ἀκέραιο, ἴδιου τύπου με τὸ προηγούμενο. Ὑψ. 0,17 μ., διάμ. χεῖλους 0,027 μ., διάμ. κοιλιάς 0,042 μ., διάμ. βάσης 0,023 μ. Εἶναι ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον, διότι σώζει ἴχνη ἀπὸ δικτυωτὸ

1. Μ. Ἀνδρόνικου, Ἑλληνιστικὸς τάφος Βέροιας, ΑΕ 1955, 35, εἰκ. 16, 1.

2. U. K n i g g e, Der Südhügel, Kerameikos IX, Berlin 1976, 164, πίν. 69.

πλέγμα. Παρόμοια ἴχνη ἔχουν διασωθεῖ καὶ σὲ ἄλλα μυροδοχεῖα τοῦ τάφου Δ' (βλ. μυροδοχεῖα 15, 18), ὅπως καὶ σὲ μυροδοχεῖα ἑνὸς ἄλλου τάφου ποὺ ἀνασκάφηκε σύγχρονα μὲ τὸν τάφο Δ', τὸν τάφο Κ'¹.

14) (B.E. 293/1977). Ἴδιου τύπου μὲ τὸ προηγούμενο. Πηλὸς γκριζό-μαυρος. Κιτρινωπὲς γραπτὲς ταινίες διακοσμοῦν τὴν κοιλιὰ, τὸν ὄμο, τὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ χεῖλος. Ὑψ. 0,18 μ., διάμ. χείλους 0,027 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,042 μ., διάμ. βάσης 0,024 μ.

15) (B.E. 299/1977). Ἴδιου τύπου μὲ τὸ προηγούμενο. Πηλὸς γκριζός. Λευκὲς γραπτὲς ταινίες διακοσμοῦν τὴν κοιλιὰ, τὸν ὄμο, τὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τὸ χεῖλος. Ὑπολείμματα δικτυωτοῦ πλέγματος στὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου. Ὑψ. 0,172 μ., διάμ. χείλους 0,027 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,042 μ., διάμ. βάσης 0,021 μ. Μυροδοχεῖα ἴδιου τύπου μὲ τὰ 12, 13, 14, 15 ἀπὸ τοὺς τάφους 387 καὶ 390 στὸν Κεραμεικὸ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴα στὸ 20 αἰ. π.Χ.².

16) (B.E. 266/1977) (σχ. 8). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο. Βάση κωνικὴ προχειροφτιαγμένη. Πόδι χαμηλό, κοιλιὰ ὠσειδῆς, ψηλὸς λαιμός. Χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Χρῶμα πηλοῦ κόκκινο. Στὸ πόδι ζῶνες ἀπὸ καστανὸ ἐπιχρῖσμα. Ὑψ. 0,236 μ., διάμ. χείλους 0,034 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,067 μ., διάμ. βάσης 0,031 μ.

17) (B.E. 217/1977). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο, τοῦ ὁποῖου ἔχει συμπληρωθεῖ τὸ πόδι. Κοιλιὰ ὠσειδῆς, ψηλὸς λαιμός, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Χρῶμα πηλοῦ κόκκινο. Καστανὸ γάνωμα στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς. Ὑψ. 0,165 μ., διάμ. χείλους 0,025 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,05 μ.

Τὰ μυροδοχεῖα 16, 17 διακρίθηκαν ἀπὸ αὐτὰ τῶν ὑπολοίπων ὁμάδων, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνταχθοῦν σὲ καμιά. Καὶ μεταξύ τους ὅμως, παρ' ὅλη τὴν κοινὴ διαμόρφωση τῆς κοιλιᾶς, διαφέρουν τόσο στὸ πόδι ὅσο καὶ στὸ χεῖλος. Γιὰ ἀνάλογο παράδειγμα μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ τὸ μυροδοχεῖο ζ. ἀπὸ τοὺς ἐλληνιστικoὺς τάφους τοῦ Λόγγου τῆς Ἐδεσσεας³.

18) (B.E. 275/1977). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο. Βάση κωνικὴ ποὺ διακρίνεται ἀπὸ τὸ πόδι μὲ μιὰ αὐλακιά. Κοιλιὰ ἐπιμήκης ὠσειδῆς. Ψηλὸς λαιμός, χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ ποὺ προεξέχει ἐλάχιστα ἀπὸ τὸ λαιμό. Χρῶμα γκριζόμαυρο. Κιτρινωπὲς γραπτὲς ταινίες στὴν κοιλιὰ, στὸν ὄμο, στὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ στὸ χεῖλος. Στὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου ὑπολείμματα

1. Παρόμοιο δικτυωτὸ πλέγμα ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι κατασκευασμένο μὲ φυτικὲς ἴνες δὲν ἔχει βρεθεῖ ἄλλοῦ. Ἴσως προέρχεται ἀπὸ κάποιο δίχτυ ποὺ χρησίμεινε γιὰ τὴν ἀνάρτηση αὐτῶν τῶν ἀγγείων.

2. Βλ. U. K n i g g e, ὅπ., 164, 165, πίν. 69 (1,6,7).

3. Φ. Πέτσα, ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, 345, πίν. 364.

πλέγματος. Ὑψ. 0,134 μ., διάμ. χεῖλους 0,02 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,03 μ., διάμ. βάσης 0,021 μ.

19) (B.E. 276/1977). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο, ὅπως τὸ προηγουμένο. Πηλὸς γκριζός. Λεπτές γραπτές ταινίες στὴν κοιλιὰ, στὸν ὄμο, στὸ κάτω μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ στὸ χεῖλος. Ὑψ. 0,132 μ., διάμ. χεῖλους 0,021 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,03 μ., διάμ. βάσης 0,021 μ.

20) (B.E. 300/1977). Μυροδοχεῖο ἀτρακτόσχημο ὅπως τὸ προηγούμενο. Χρῶμα πηλοῦ καφετί-γκρίζο. Ὑψ. 0,132 μ., διάμ. χεῖλους 0,021 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,03 μ., διάμ. βάσης 0,019 μ.

Τὰ μυροδοχεῖα 18, 19, 20 ἀποτελοῦν τὸ τελευταῖο στάδιο στὴν ἐξέλιξη τῶν ἀτρακτόσχημων μυροδοχείων καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ H. Thompson¹ στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

21) (B.E. 283/1977). Μικρὸ ἀτρακτόσχημο μυροδοχεῖο. Δὲν ἔχει ἰδιαίτερη βάση, ἀλλὰ μιὰ ἐλαφριά πρὸς τὰ ἔξω ἔξαρση τοῦ ποδιοῦ. Κοιλιά ὠοειδής. Λαιμὸς ποῦ φαρδαίνει πάνω ἀρκετὰ καὶ καταλήγει σὲ χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Χρῶμα πηλοῦ ἀνοικτὸ κόκκινο. Ὑψ. 0,079 μ., διάμ. χεῖλους 0,023 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,023 μ., διάμ. βάσης 0,014 μ. Γιὰ τὴ χρονολόγησή του στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. βλ. καὶ πάλι H. Thompson, 472.

Ἀμφορίσκοι

1) (B.E. 273/1977). Ἀμφορίσκος ἀκέραιος (ἢ μία λαβὴ του μόνο ἔχει λίγο ἀπολειπτεῖ). Ὑποτυπῶδης δακτυλιόσχημη βάση. Κοιλιά σχεδὸν κυλινδρική, λαιμὸς χαμηλός, ἐπίσης κυλινδρικός. Χεῖλος—πλαστικὸ δακτυλίδι—διαμορφωμένο σὲ δύο ἐπίπεδα, τὸ κάτω μὲ κοῖλο προφίλ, τὸ πάνω ἐλαφρὰ λοξό. Λαβὲς ταινιωτὲς ἀρχίζουσι ἀπὸ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου καὶ καταλήγουσι ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα καλύπτει τὸ ἀγγεῖο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν βάση, ὅπου φαίνεται ὁ κόκκινος πηλός. Ὑψ. 0,303 μ., διάμ. χεῖλους 0,055 μ., διάμ. βάσης 0,098 μ.

2) (B.E. 288/1977) (σχ. 9). Ἀμφορίσκος ἀπολειπισμένος στὴν κοιλιὰ. Ὑποτυπῶδης δακτυλιόσχημη βάση μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση στὸ κέντρο τῆς. Κοιλιά σχεδὸν ὠοειδής μὲ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο χαμηλὰ πρὸς τὴν βάση. Κοντὸς λαιμὸς. Χεῖλος—κάλυκας—ποῦ διακρίνεται πλαστικὰ ἀπὸ τὸν λαιμὸ καὶ στὸ ἀνώτερο τμήμα ποῦ προεξέχει ὀριζόντια. Δύο ταινιωτὲς λαβὲς ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου καὶ καταλήγουσι στὸν λαιμὸ (ἢ μιὰ ἔχει στραβῶσει κατὰ τὸ ψήσιμο). Χρῶμα πηλοῦ κεραμιδιᾶ ἀνοικτὸ. Ὑψος 0,231 μ., διάμ. χεῖλους 0,048 μ., διάμ. βάσης 0,098 μ.

1. H. Thompson, Two Centuries of Hellenistic Pottery, «Hesperia» III (1934) 473 καὶ 392, εἰκ. 78 (ἀρ. D 78).

3) (B.E. 290/1977) (εἰκ. 9). Ἄμφορίσκος ἀκέραιος, ραγισμένος ὁμως σὲ πολλὰ σημεῖα. Ὑποτυπώδης βάση. Κοιλιά σχεδὸν ὠοειδῆς μὲ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο χαμηλὰ πρὸς τὴ βάση. Κοντὸς λαϊμὸς. Χεῖλος—κάλυκας—διαμορφωμένο σὲ δύο τμήματα. Τὸ κάτω μὲ κάθετο προφίλ, τὸ πάνω νὰ προεξέχει μὲ λοξὸ προφίλ. Δύο ταινιωτὲς λαβὲς ἀρχίζουν ἀπὸ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου καὶ καταλήγουν ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Χρῶμα πηλοῦ κεραμιδί. Ὑπολείμματα κιτρινωποῦ ἐπιχρίσματος στὸ λαϊμὸ καὶ στὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου. Ὑψ. 0,263 μ., διάμ. χεῖλους 0,057 μ., εἰάμ. βάσης 0,096 μ.

4) (B.E. 294/1977). Ἄμφορίσκος συγκολλημένος καὶ συμπληρωμένος. Ὑποτυπώδης δισκοειδῆς βάση. Κοιλιά ὠοειδῆς μὲ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο χαμηλὰ στὴ βάση. Κοντὸς λαϊμὸς. Χεῖλος—κάλυκας—διαμορφωμένο σὲ δύο ἐπίπεδα, τὸ ἀνώτερο νὰ προεξέχει. Λαβὲς ταινιωτὲς. Κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα, ἀπολειπόμενο σὲ πολλὰ σημεῖα, ἀφήνει νὰ φαίνεται ὁ κεραμιδῆς πηλός. Ὑψ. 0,258 μ., διάμ. χεῖλους 0,053 μ., βάση συμπληρωμένη.

5) (B.E. 295/1977). Ἄμφορίσκος ἀκέραιος. Ὑποτυπώδης δακτυλιόσχημη βάση. Κοιλιά κυλινδρική. Λαϊμὸς ὁμοια κυλινδρικός. Χεῖλος μὲ λοξὸ προφίλ. Ταινιωτὲς λαβὲς ἀρχίζουν ἀπὸ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου καὶ καταλήγουν κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος. Ἀπολειπόμενο κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα. Πηλὸς κεραμιδῆς. Ὑψ. 0,263 μ., διάμ. 0,051 μ., εἰάμ. βάσης 0,087 μ.

Σύμφωνα μὲ τὴν πιὸ πρόσφατη διαπραγματεύση τοῦ σχήματος στὸ βιβλίον τῶν Δρουγού-Τουράτσογλου, 117-120, οἱ ἀμφορεῖς τοῦ τάφου Δ' ἀνήκουν στὴν παραλλαγὴ Α μὲ τὸ συνεχὲς περίγραμμα ἀπὸ τὴ βάση ὡς τὸ χεῖλος καὶ μὲ διαμόρφωση τῆς κοιλιάς κυλινδρική καὶ ὠοειδή. Τὸ χεῖλος τους, ποῦ ἢ ἀκρίβεια τῆς κατασκευῆς του θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς καὶ τὸ πιθανότερο γιὰ τὸ σχῆμα χρονολογικὸ στοιχεῖο, παρουσιάζεται τόσο μὲ τὴ μορφή τοῦ διμεροῦς πλαστικοῦ δακτυλίου (1), ὅσο καὶ μὲ τὴν πιὸ ἀπλοποιημένη μορφή τοῦ κάλυκα (2, 3, 4). Ἡ ἀμέλεια στὴν κατασκευὴ καὶ ἡ φθορὰ ποῦ ἔχει προκαλέσει ὁ χρόνος δὲν ἐπιτρέπουν νὰ προχωρήσουμε σὲ λεπτομερέστερη χρονολογικὴ κατάταξη αὐτῶν τῶν τόσο συνηθισμένων γιὰ τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια προϊόντων τῆς μακεδονικῆς κεραμεικῆς.

Σκυφίδια¹

1) (B.E. 269/1977). Σκυφίδιο ἄωτο, ἀκέραιο. Βάση δακτυλιόσχημη. Τοιχώματα κυρτά, χεῖλῃ ποῦ στρέφονται πρὸς τὰ μέσα. Πηλὸς μὲ χρῶμα καφὲ ἀνοιχτὸ καλύπτεται μὲ γάνωμα καστάνο στὸ ἐσωτερικὸ καὶ σ' ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὑψ. 0,045 μ., διάμ. χεῖλους 0,101 μ., διάμ. βάσης 0,059 μ.

1. Γιὰ τὴν ὀνομασία καὶ τὴ χρῆση τῶν ἀγγείων αὐτοῦ τοῦ σχήματος βλ. Μ. Ἀνδρόνικου, ὁ.π., 36.

2) (B.E. 292/1977). Σκυφίδιο ἄωτο, ἀκέραιο. Βάση δακτυλιόσχημη μὲ μικρὴ μαστοειδῆ ἀπόφυση στὸ κέντρο τῆς. Τοιχώματα κυρτά, χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Πηλὸς ἀνοιχτὸς κόκκινος. Γάνωμα κεραμιδι στὸ ἐσωτερικὸ καὶ μέχρι τῆ μέσης τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ύψ. 0,048 μ., διάμ. χεῖλους 0,108 μ., διάμ. βάσης 0,049 μ.

3) (B.E. 297/1977). Σκυφίδιο ἄωτο, ἀκέραιο. Βάση δακτυλιόσχημη μὲ μαστοειδῆ ἀπόφυση στὸ κέντρο τῆς. Τοιχώματα κυρτά, χεῖλος ποὺ στρέφεται πρὸς τὰ μέσα. Πηλὸς ἀνοιχτὸς κόκκινος. Γάνωμα κόκκινο στὸ ἐσωτερικὸ καὶ σὲ ἓνα τμήμα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ύψ. 0,042 μ., διάμ. χεῖλους 0,104 μ., διάμ. βάσης 0,049 μ.

Καὶ τὰ τρία ἀγγεῖα ἀνήκουν στὴν ἴδια παραλλαγὴ τοῦ σχήματος¹ -α. «Τὰ ἄωτα σκυφίδια τοῦ τύπου εἶναι βαθιά, ἡμισφαιρικά, μὲ χεῖλη ποὺ στρέφονται πρὸς τὰ μέσα καὶ βάση συνήθως ψηλὴ καὶ κατακόρυφη». Τὰ σκυφίδια τοῦ τύπου Δ' θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν παράλληλα μὲ τὰ Π 1264, Π 1265 τῶν τάφων τῆς Βέργιας, τὸ D 9 τῆς Ἀγορᾶς² καὶ τὸ ἀρ. 3 ἀπὸ τὸ μακεδονικὸ τάφο τῆς Βεργίνας³, μὲ σύγχρονη περίπου χρονολόγησι στὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Πινάκιο

(B.E. 278/1977) (σχ. 10). Πινάκιο ἀκέραιο⁴. Βάση δακτυλιόσχημη, τοιχώματα εὐθέα στὸ προφίλ, χεῖλος κάθετο. Πηλὸς ἀνοιχτὸς κόκκινος. Στὸ ἐσωτερικὸ γάνωμα πορτοκαλί, ποὺ στὸν πυθμένα ἔχει γίνει σκοῦρο καστανό. Ὅμοια στὸν πυθμένα ὑπάρχει κυκλικὸ κόσμημα ἀπὸ σύντομες χαράξεις σὲ τέσσερις σειρές, οἱ ὁποῖες εἰσδύουν ἢ μία στὴν ἄλλη. Στὸ ἐξωτερικὸ τὸ πορτοκαλί γάνωμα ἀπλώνεται μόνον στὸ χεῖλος καὶ σ' ἓνα μικρὸ μέρος τοῦ σώματος. Ύψ. 0,072 μ., διάμ. χεῖλους 0,28 μ., διάμ. βάσης 0,071 μ.

Χύτρα

(B.E. 277/1977) (εἰκ. 10). Χύτρα ποὺ χρησιμοποιήθηκε σὰν νεκρικὴ κάλπη. Σῶμα σχεδὸν σφαιρικόν. Χεῖλος μὲ ἄκρο ταινιωτό, κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Στὸν ὄμο δύο κυλινδρικές λαβὲς ὅμοια κλίνουν πρὸς τὰ ἔξω.

1. Βλ. Σ. Δροῦγου-Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 129-133, ὅπου ἀναλύονται τὰ στοιχεῖα τοῦ σχήματος, καὶ 130 γιὰ τὴν παραλλαγὴ α.

2. Βλ. H. Thompson, ὁ.π., 435, εἰκ. 117, ἀρ. D 9.

3. Δ. Παντερμαλῆ, Ὁ νέος μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας, «Μακεδονικά» 12 (1972) 160, σχεδ. 14 (ἀρ. 3).

4. Εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σὰν καλάκι στὴν πλήλνη τεφοδόχο κάλπη (χύτρα) τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ προθάλαμου. Γιὰ τὸν τύπο του βλ. H. Thompson, ὁ.π., 435, E154, στὴν καμπὴ ἀπὸ τὸ 2ο στὸν 1ο αἰ. π.Χ.

Πηλός κόκκινος πού ἔχει μαυρίσει σέ μεγάλες ἐπιφάνειες κατὰ τὸ ψήσιμο. Ὑψ. 0,28 μ., διάμ. χεῖλους 0,23 μ. Γιὰ ἀνάλογο παράδειγμα βλ. Φ. Πέτσα, Ἀνασκαφὴ ἀρχαίου νεκροταφείου Βεργίνης (1960-1), Α.Δ. (1961-2) 254, πίν. 148α, ἢ Μ. Ἀνδρόνικου, ὅ.π., 41, εἰκ. 25, 3.

Εἰκ. 10. Χύτρα.

Εἰκ. 11. Πυξίδα ἀρ. 2.

Μικρὸ ἄγγεῖο

(Β.Ε. 281/1977). Μικρὸ ἄγγεῖο χωρὶς ἰδιαίτερη βάση, μὲ πυθμένα ἐλαφρὰ κοῖλο στὴν κάτω του πλευρά. Κοιλιά μὲ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο ψηλὰ κοντὰ στὸν ὄμο. Τὸ χεῖλος ἀρκετὰ ψηλὸ καὶ μὲ λοξὸ προφίλ προεξέχει ἀπὸ τὸ λαιμό. Πηλός γκριζόμαυρος. Μελαμβιαφὲς γάνωμα κακῆς ποιότητος στὸ λαιμὸ καὶ στὸν ὄμο τοῦ ἄγγεῖου. Ὑψ. 0,072 μ., διάμ. χεῖλους 0,018 μ., διάμ. κοιλιᾶς 0,05 μ., διάμ. πυθμένα 0,034 μ.

Δύο ἀνάλογα ἄγγεῖα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ οἰκοπέδου Σανόπουλου-Θεοδωρίδη στὴ Βέροια, τὰ Π 1261 καὶ Π 1262¹, ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς μυροδοχεῖα-ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια καὶ χρονολογοῦνται, ὅπως ὅλος ὁ τάφος, στὸ 2ο αἰ. π.Χ. Τὸ ἄγγεῖο τοῦ τάφου Δ' πλησιάζει στὴ διαμόρφωση τοῦ χεῖλους τὸ Π 1261 καὶ τὸ 1262 στὴ διαμόρφωση τῆς κοιλιᾶς.

Μικρὸ ἄγγεῖο

(Β.Ε. 270/1977). Μικρὸ ἄγγεῖο συγκολλημένο καὶ συμπληρωμένο στὸ χεῖλος. Ἔχει χαμηλὸ πόδι πού ὁ πυθμένας του σῶζει σημάδια τοῦ τροχοῦ. Ἡ κοιλιά του εἶναι διογκωμένη χαμηλά, ἀμέσως μετὰ τὸ πόδι, στὴ συνέχεια στενεύει καὶ καταλήγει στὸ χεῖλος πού ἔχει μιὰ ἐλαφριά κλίση πρὸς τὰ ἔξω.

1. Βλ. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, ὅ.π., 125, πίν. 13.

Στο έξωτερικό λευκό ίζημα καλύπτει τὸ μαύρο ἐπίχρισμα. Στο ἐσωτερικό σώζονται ὑπολείμματα ἀπὸ ὕλικό κόκκινου χρώματος. Ὑψ. 0,03 μ., διάμ. χείλους 0,02 μ., διάμ. κοιλίας 0,128 μ., διάμ. βάσης 0,018 μ.

Τὸν τύπο αὐτὸ ἔχει διαπραγματευτεῖ ἔξαντλητικά ὁ E. Sjöqvist στὸ AJA, LXIV; 1960, 78 κ.έ., πίν. 19-20, μὲ τὰ εὐρήματα τῆς Morgantina¹. Οἱ τέσσερις τύποι τοὺς ὁποίους ξεχωρίζει (1, 2, 3A-B, 4) καλύπτουν τὴ διάρκεια ἐνάμιση περίπου αἰῶνα (3ο καὶ α' μισὸ τοῦ 2ου αἰ.), χωρὶς ὅμως ἀνάλογη μορφικὴ καὶ χρονικὴ ἐξέλιξη. Τὰ ὀνομάζει ἀγγεῖα γιὰ φαρμακευτικά προϊόντα καὶ διακρίνει τὰ ἀγγεῖα τῶν τύπων 1 καὶ 2 σὰν ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσης, ἐνῶ αὐτὰ τοῦ τύπου 3 σὰν ἀγγεῖα μὲ ἀναθηματικὸ χαρακτήρα. Τὰ συνδέει μὲ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Κόρης. Γιὰ τὸν τύπο 4 μὲ τὸν ὁποῖο πλησιάζει περισσότερο τὸ ἀγγεῖο τοῦ τάφου Δ' ἀναφέρει πὼς συναντᾶται «In both sacre and profane environments» καὶ πὼς «their basic shape with its many variations is that of an ointment bottle and more than that can hardly be said». Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῆς Morgantina κανένα δὲν εἶχε ταφικὴ χρήση. Ἀντίθετα ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ τύπου βρέθηκαν κατὰ ζεῦγη στὴν Κόρινθο, σὲ τάφους τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, πὺ ὅμως πρέπει νὰ τονισθεῖ δὲν προχωροῦν μετὰ τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Πάντως γιὰ τὸ ἀγγεῖο τοῦ τάφου Δ' ἀξιοπρόσεκτο εἶναι καὶ τὸ κόκκινο ὕλικό, τοῦ ὁποῖου ὑπολείμματα σώζονται στὸ ἐσωτερικό του. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ κάποια οὐσία καλλωπιστικῆ².

Πυξίδες³

1) (B.E. 289/1977). Πυξίδα ἀκέραια. Τὸ σῶμα ἀρχίζει μὲ βάση κωνικὴ πὺ στὸ προφίλ παρουσιάζει ἕναν τροχίλο ἀνάμεσα σὲ δύο σπειρες. Στὴ συνέχεια ἀνεβαίνει πρὸς τὰ πάνω κωνικά, ἀλλὰ ἀντίστροφα πρὸς τὴ βάση καὶ καταλήγει σὲ στεφάνι πλ. 0,023 μ., ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ ἄκρο τοῦ ὁποῖου ὑψώνονται οἱ πλευρὲς τοῦ σώματος μὲ ἐλαφριά πρὸς τὰ μέσα κλίση. Ὑψ. 0,10 μ., διάμ. χείλους 0,068 μ., διάμ. βάσης 0,053 μ.

Τὸ πῶμα ἔχει πλευρὲς κάθετες καὶ θολωτὴ κάλυψη. Φέρει ἐπίσης στεφάνι ἀνάλογο μὲ αὐτὸ τοῦ σώματος. Εἶναι διακοσμημένο στὰ τοιχώματα καὶ στὸ στεφάνι μὲ γραπτὲς λευκὲς ταινίες καὶ χαράξεις. Ἡ θολωτὴ κορυφὴ

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ AJA μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ στὸ R. E d w a r d s, Corinth VII, Corinthian Hellenistic Pottery, Princeton 1975, 99 «Ointment-pots», καὶ στὴν «Hesperia» XVII (1948) πίν. LXIX, 4, ὅπου ὅμως τὰ παραδείγματα εἶναι μολύβδινα.

2. R. J. F o r b e s, Studies in Ancient Technology, III (1955), «Cosmetics and Perfumes in Antiquity», 40.

3. Ἡ πιὸ πρόσφατη διαπραγμάτευση τοῦ σχήματος καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ πάλι στὸ βιβλίο τῶν Σ. Δ ρ ο ὄ γ ο υ - Γ. Τ ο υ ρ ᾶ τ σ ο γ λ ο υ, ὁ.π., 140-148, σχ. 28-33.

του φέρει σύνθετο διακοσμητικό μοτίβο, που αποτελείται από μαστοειδή απόφυση στο κέντρο και δύο όμοκεντρους κύκλους στη συνέχεια, γύρω από τους οποίους εναλλάσσονται γραπτά λογόσχημα φύλλα στο χρώμα της ὄχρας, ἀκολουθούμενα ἀπὸ τρεῖς λευκὲς στιγμὲς με ἐπάλληλα ὀσχημα χαρακτὰ σχέδια, που στὸ κέντρο τους φέρουν ἐπίσης μιὰ γραπτὴ λευκὴ στιγμὴ¹. Ύψ. 0,088 μ., διάμ. χείλους 0,128 μ. Τόσο ὡς πρὸς τὸ σχῆμα της ὄσο καὶ ὡς πρὸς τὸ διακοσμητικὸ μοτίβο πλησιάζει πρὸς τὴν πυξίδα Π 1342 ἰων τάφων τῆς Βέροιας, τὴν ὁποία οἱ μελετητὲς χρονολογοῦν στὸ β’ τέταρτο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

2) (B.E. 262/1977) (σχ. 11, εἰκ. 11). Πυξίδα. Στὸ σῶμα τρία πόδια με παράσταση σφίγγας (τὰ δύο συμπληρωμένα) ἀνακρατοῦν στεφάνι, ἀπὸ τὸ ἑσωτερικὸ ἄκρο τοῦ ὁποῖο ὑψώνονται οἱ κάθετες πλευρὲς τοῦ σώματος. Γάνωμα που κυμαίνεται ἀνάμεσα στὸ καστανὸ καὶ στὸ κεραμιδι καλύπτει τὸν ἀνοιχτὸ κόκκινο πηλό. Στὸ σωζόμενο πόδι ὑπολείμματα ἀπὸ ἰῶδες χρώμα. Ύψ. 0,132 μ., διάμ. χείλους 0,084 μ.

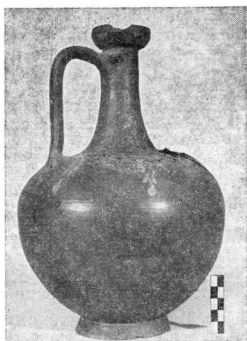
Τὸ πῶμα ἔχει τοιχώματα που στὴν κάτω τους πλευρὰ ἀνοίγουν ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω καὶ θολωτὴ κάλυψη. Φέρει στεφάνι ἀνάλογο με αὐτὸ τοῦ σώματος. Γάνωμα καστανὸ ἀποτυχημένο καλύπτει τὸν κίτρινο πηλό². Πάνω στὸ γάνωμα ἔχει ἀποτεθεῖ ἡ διακόσμηση που εἶναι: α) στὰ τοιχώματα: χαράξεις, γραπτὲς λευκὲς ταινίες καὶ γραπτὴ διπλὴ φυλλοστοιχία με ἐναλλαγὴ λευκῶν φύλλων καὶ φύλλων στὸ χρώμα τῆς ὄχρας, β) στὸ στεφάνι: γλωσσωτὸ κόσμημα στὸ χρώμα τῆς ὄχρας, καὶ γ) στὴ θολωτὴ κάλυψη: φυλλοστοιχία στὸ χρώμα τῆς ὄχρας καὶ ἀνάγλυφη πῆλινη προτομὴ, προσαρτημένη στὸ κέντρο της χωρὶς ὄμως ἰδιαιτέρα διαμορφωμένο Tondo. Παριστάνεται τὸ στήθος καὶ ὁ δεξιὸς ὄμος γυναικείας μορφῆς, ἴσως ἡ Ἀφροδίτη, τῆς ὁποίας τὸ κεφάλι στρέφει πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ καλύπτεται στὸ πίσω μέρος με καλύπτρα, που φτάνει μέχρι τοὺς ὄμους. Ύψ. 0,13 μ., διάμ. χείλους 0,124 μ. Συνολικὸ ὕψ. 0,19 μ. Ἡ πυξίδα τοῦ τάφου Δ’ συγγενεῖ με τὶς πυξίδες τῆς Βέροιας Π 1208-1209 ὡς πρὸς τὸν ἀβαθῆ, ἐλλειψοειδῆ πυθμένα καὶ Π 1210 ὡς πρὸς τὸ περίγραμμα τοῦ πώματος, που χρονολογοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς, ὅπως καὶ 5λα τὰ εὐρήματα ὑπὸ τὴν ταφὴ τοῦ κυρίως νεκρικοῦ θαλάμου τοῦ τάφου στὸ οἶκ. Σανόπουλου-Θεοδωρίδη, στὰ χρόνια ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

1. Στους τάφους τῆς Βέροιας τὸ μοτίβο αὐτὸ με τὴ μεικτὴ τεχνικὴ που ὀνομάζεται «στεφάνι ἀπὸ διαλυμένο κυμάτιο καὶ φύλλα» θεωρεῖται μακεδονικὸ, δ.π., 162.

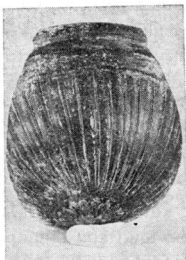
2. Ἡ διαφορὰ τοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ τοῦ σώματος (κόκκινος) καὶ τοῦ πώματος (κίτρινος) πιθανότατα προποθεῖ πὼς ἀρχικὰ αὐτὰ τὰ δύο δὲν συνανῆκαν.

Λάγνος¹

(B.E. 286/1977) (σχ. 12, εικ. 12). Λάγνος άπολεπισμένη στην περιοχή του ώμου και σπασμένη σ' ένα τμήμα του χείλους. Ψηλή δακτυλιόσχημη βάση, κοιλιά σφαιρική. Λαιμός κυλινδρικός που στενεύει προς το χείλος και χωρίζεται από τον ώμο με ένα πλαστικό δακτυλίδι. Χείλος φαρδύτερο από το λαιμό, αρκετά ψηλό με κυρτό προφίλ. Στο σημείο κάτω από το χείλος, όπου άπολήγει η λαβή, έχουν προστεθεί στο λαιμό δύο πλαστικές άποφύσεις. Πηλός κόκκινος. Γάνωμα κεραμιδί. Έξι κλαδιά στο χρώμα της ώχρας ξεκινούν από τη βάση του λαιμού και άπλώνονται άκτινωτά στον ώμο του άγγείου. Ύψ. 0,252 μ., διάμ. χείλους 0,049 μ., διάμ. βάσης 0,083 μ.

Εικ. 12. Λάγνος.

Εικ. 13. Μεγαρικός σκύφος.

Εικ. 14. Γυναικίτο είδώλιο.

Μεγαρικός σκύφος²

(B.E. 303/1977) (εικ. 13). Τμήμα μεγαρικού σκύφου που σώζει τόσο τη βάση όσο και το χείλος. Στη βάση δύο επάλληλοι πλαστικοί ρόδακες με όκτώ και δεκαέξι πέταλα που περιβάλλονται από δύο όμοκεντρους δακτυλίους. Από τον έξωτερικό ξεκινούν τά μακριά λογχόσχημα φύλλα με άποτρογγυλευμένη άκρη που διακοσμούν το σώμα του άγγείου. Μετά άκολου-

1. Για την κατάταξη του άγγείου στις λάγνους και γενικά για το σχήμα και τη διακόσμηση: α) G. L e r o u x, Lagynos, Paris 1913. β) P h. B r u n e a u, Tombes d'Argos, BCH 94(1970) 513, εικ. 208, 209, χωρίς όμως ιδιαίτερα βοηθητικά στοιχεία για τη χρονολογική εξέλιξη του σχήματος.

2. Βλ. H. T h o m p s o n, δ.π., 454, 456, 457, όπου δίνονται όλα τά στοιχεία του τύπου, τόσο για το σχήμα όσο και για τη διακόσμηση.

θεϊζώνη, τῆς ὁποίας τὸ ἀνάγλυφο μοτίβο δὲν διακρίνεται, καὶ τέλος τὸ χεῖλος μὲ πλαστικὸ δακτυλίδι ἐξωτερικὰ καὶ ἀλλάκωση ἐσωτερικὰ. Ἡ μορφὴ τοῦ χεῖλους, ποῦ θεωρεῖται ἰδιόμορφο καὶ στὸ ἀνάλογο παράδειγμα ἀπὸ τῆ Βέρροια¹, πρέπει νὰ εἶναι μιὰ τοπικὴ μακεδονικὴ δημιουργία. Πηλὸς γκρίζος, γάνωμα μαῦρο κακῆς ποιότητος. Ὑψ. σωζ. 0,078 μ.

Ὅστρακα

- 1) Βάση μυροδοχείου μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ ποδιοῦ. Προχειροφτιαγμένη. Διάρρητη μέχρι τὸν πυθμένα. Σωζ. ὕψ. 0,022 μ., διάμ. 0,033 μ.
- 2) Στόμιο ἀπὸ μικρὸ ἀβαθὲς σκυφίδιο.
- 3) Ὅστρακα ἀπὸ πινάκιο.
- 4) Λαιμὸς μυροδοχείου ὕψ. 0,057 μ.
- 5) Τμῆμα κοιλιᾶς μυροδοχείου.

Πήλινο κουμπὶ

Διάμ. 0,023 μ.

Εἰδώλια

Ὅλα τὰ εὑρήματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀριθμ. 4, βρέθηκαν στὴν ἐπίχωση τοῦ δρόμου τοῦ τάφου. Εἶναι ἀποσπασματικά, ὄχι ἀξιόλογα δείγματα τοῦ σημαντικοῦ κοροπλαστικοῦ ἐργαστηρίου, ποῦ μὲ τὶς πρόσφατες ἀνασκαφὲς ἐντοπίστηκε στὴν Πέλλα.

1) (B.E. 309/1977) (εἰκ. 14). Πήλινο γυναικεῖο εἰδώλιο. Ἐχουν σπάσει καὶ λείπουν τὸ κεφάλι, τμῆμα τῆς βάσης καὶ τμῆμα τοῦ πίσω μέρους. Ἡ μορφὴ παριστάνεται πάνω σὲ ψηλὴ βάση μὲ στάσιμο σκέλος τὸ ἀριστερὸ καὶ ἄνετο τὸ δεξιόν, ποῦ κατευθύνεται ἐλαφρᾶ πρὸς τὰ πίσω καὶ πλάγια. Φορᾶ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο. Διακρίνονται οἱ κάθετες πτυχῆς τοῦ χιτῶνα μόνον στὸ κάτω μέρος. Τὸ ἱμάτιο εἶναι τυλιγμένο γύρω ἀπὸ τὸν κορμὸ καὶ καλύπτει ἀκόμη καὶ τὰ χέρια ποῦ τὸ συγκρατοῦν. τὸ ἀριστερὸ στῆ μέση καὶ τὸ δεξιὸ χαμηλωμένο στὴν κοιλιᾶ².

Οἱ πτυχῆς τοῦ ἱματίου εἶναι πολὺ σχηματοποιημένες, πιθανότατα γιὰ τὸ εἰδώλιο προέρχεται ἀπὸ μήτρα ποῦ ἔχει φθαρεῖ ἀπὸ τὴ συνεχὴ χρῆση. Ἡ πίσω πλευρὰ του εἶναι ἀδιαμόρφωτη, μὲ ὀπὴ ὀπτήσεως σχεδὸν ἐλλειψοειδῆ. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικὰ, γκρίζος στὸ μέσο. Ὑψ. 0,125 μ. Ὁ τύπος εἶναι πολὺ διαδεδομένος στὴν Πέλλα. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ τὸ παράδειγμα

1. Βλ. Σ. Δροῦγου - Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 150.

2. Γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔχει φορεθεῖ τὸ ἱμάτιο βλ. M. Bieber, *Ancient Costumes*, New York 1977, πίν. 564.

τοῦ τάφου Δ' ἔχουν βρεθεῖ ἄλλα τοῦ ἴδιου τύπου καὶ διαφορετικῶν διαστάσεων σὲ ἓνα διπλανὸ θαλαμωτὸ τάφο, τὸ Γ'. Μὲ τὰ παραδείγματα τοῦ τάφου Γ' μπορούμε νὰ ἔχουμε πλήρη τὴν εἰκόνα τοῦ τύπου καὶ νὰ δεχθοῦμε πῶς καὶ στὸ δικό μας εἰδώλιο τὸ ἱμάτιο ἀνέβαινε ψηλά καὶ κάλυπτε τὸ κεφάλι. Οὐσιαστικά ὁ τύπος ἀνήκει στὴν παράδοση τοῦ «Tanagra style», ὅπως αὐτὸ ἐξελίχθηκε στὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ¹. Σύγχρονο παράδειγμα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ οἰκ. Θώμογλου στὴ Βέροια² ταιριάζει στὴν ἐνδυμασία μὲ τὸ εἰδώλιο τοῦ τάφου Δ', διαφέρει ὅμως στὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καὶ στὸ δτι δὲν ἔχει βάση.

2. (B.E. 310/1977). Τμῆμα πήλινου εἰδωλίου τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τὸ προηγούμενο. Σ' αὐτὸ διακρίνεται πιδ ἔντονα ἢ παρυφὴ τοῦ ἱματίου ποὺ καλύπτοντας τὸ κεφάλι περνᾷ ἔμπρὸς ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ συγκρατεῖται μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι.

3. (B.E. 306/1977). Τμῆμα βάσης, πιθανότατα ἀπὸ εἰδώλιο τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τὰ 1 καὶ 2. Σῶζεται τὸ ἔμπρὸς μέρος τῆς βάσης, τὸ δεξι ἄκρο πόδι τῆς μορφῆς καὶ ἡ παρυφὴ τοῦ χιτώνα. Ὑψ. 0,062 μ. Γιὰ τὴ μορφή τῆς βάσης μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ: D. B. Thompson. *The Terracotta figurines of the Hellenistic period*, Princeton 1963, 17, ὅπου οἱ ψηλὲς ἑλλειψοειδεῖς βάσεις θεωροῦνται χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν ὕστερη ἑλληνιστικὴ καὶ πρόιμη ρωμαϊκὴ περίοδο. Ὁμοία ἢ βάση 168 τοῦ καταλόγου τῆς Thompson ταιριάζει μὲ αὐτὴ τοῦ τάφου Δ' (Base and style of Late Second to First Century B.C.).

4. (B.E. 311/1977). Τμῆμα πήλινου εἰδωλίου. Σῶζεται ἡ δεξιὰ πλευρὰ τῆς μορφῆς ἀπὸ τὴ μέση ὡς τὸ λαιμὸ. Φορᾷ χλαμύδα ποὺ πορπώνεται στὸ δεξιὸ ὄμο ἀφήνοντας γυμνὸ τὸ βραχίονα, ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει τὴ χειρίδα τοῦ χιτώνα. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικά, μαῦρος ἐσωτερικά. Ὑψ. 0,055 μ.

5. (B.E. 308/1977). Τμῆμα πήλινου εἰδωλίου. Σῶζεται ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ μορφῆς πάνω σὲ βάση, μέχρι τὸ στῆθος καὶ τὸν ἀριστερὸ ὄμο. Τὸ ἀριστερὸ πόδι τῆς μορφῆς πηγαίνει πρὸς τὰ πίσω καὶ οἱ πτυχεῖς τοῦ χιτώνα πέφτουν κάθετα ἀπὸ τὸν ὄμο καὶ ἀνοίγουν πρὸς τὰ κάτω. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικά, μαῦρος ἐσωτερικά. Ὑψ. 0,092 μ.

6. Τμῆμα πίσω πλευρᾶς εἰδωλίου μὲ ὑπολείμματα λευκοῦ χρώματος. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικά, μαῦρος ἐσωτερικά. Ὑψ. 0,077 μ.

7. Τμῆμα βάσης εἰδωλίου, ὕψ. 0,036 μ. Πηλὸς κόκκινος ἐξωτερικά, μαῦρος ἐσωτερικά.

8. Πόδι αἰλουροειδοῦς. Πηλὸς γκριζός. Μῆκος 0,065 μ. Γιὰ ἀνάλογο

1. R. A. Higgins, *Greek Terracottas*, London 1927, 99 «The Late Hellenistic Style».

2. Βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, δ.π., 65, Π 1499, πίν. 32.

παράδειγμα A. Laumonier, *Les figurines de terre cuite*, Delos XXIII, ἀρ. 1329, 278, ἀρ. 1329, πίν. 99.

9. Πήλινο ειδώλιο περιστεριοῦ, τοῦ ὁποίου ἔχουν σπάσει τὰ φτερά. Πηλὸς κόκκινος. *Υψ. 0,02¹.

Μετάλλινα

Σιδερένια

1. (B.E. 318/1977). Σιδερένια πόρπη, τῆς ὁποίας ἔχει σπάσει ἐλατήριο καὶ ἡ περόνη. Μῆκ. 0,069 μ., πλάτ. μέγιστο 0,011 μ. Γιὰ τὸν τύπο μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ στὸν Blikenberg², ὅπου θεωρεῖται τύπος εἰσαγμένος ἀπὸ τὴ βόρεια βαλκανικὴ χερσόνησο, καὶ στὸν Truhelka³, πού τὸν χρονολογεῖ στὴ μέση περίοδο «La tene» 250-100 π.Χ. Πόρπη τοῦ ἴδιου τύπου, μεταγενέστερη ὅμως, ἔχει βρεθεῖ στὸ λεγόμενο μακεδονικὸ τάφο τοῦ Καλλίου⁴. Πιὸ πρόσφατη παραπομπὴ στὸ ἄρθρο τοῦ Rolley⁵, ὅπου οἱ πόρπες αὐτῆς τῆς μορφῆς θεωροῦνται ἰλλυρικῆς καταγωγῆς. Στὸ ἴδιο ἄρθρο ὑπάρχουν καὶ οἱ τελευταῖες ἀπόψεις γιὰ τὴν παρουσία τέτοιων βαρβαρικῶν ἀντικειμένων στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.

2. (B.E. 319/1977). Σιδερένια τετράγωνη κλειδαριά, ξύλινου κιβωτιδίου, τοῦ ὁποίου ὑπολείμματα σώζονται στὸ πίσω μέρος τῆς κλειδαριάς.

Στὶς τέσσερις γωνίες τῆς διατηροῦνται 14 καρφιὰ προσαρμογῆς. Τρία ἀνοίγματα σχετίζονται μὲ τὴν ἀσφάλεια τῆς κλειδαριάς. Στὸ ἓνα σώζεται καὶ τὸ κλειδί, δηλ. ἓνας δακτύλιος, πού στὸ πίσω μέρος τοῦ ἔχουν προσαρτηθεῖ πέντε μακρόστενα κυλινδρικὰ στελέχη.

Ἡ κλειδαριά εἶναι λακωνικοῦ τύπου⁶. Ἀνάλογες ἔχουν σωθεῖ καὶ στοὺς τάφους τῆς Βέροιας⁷. Τὰ ξύλινα κιβωτιδία τοὺς πρέπει νὰ περιείχαν κατὰ τοὺς μελετητὲς «πολύτιμα, ἀλλὰ ἀπὸ φθαρτὴ ὕλη, δῶρα ἢ ἀτομικὰ εἶδη (ὕφασματα)».

3. (B.E. 315/1977) (εἰκ. 15). Ψαλίδι σιδερένιο. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο στελέχη πού στὸ ἓνα τοὺς ἄκρο γωνιάζουν σὲ ὀρθή γωνία καὶ ἐνάνονται. Στὸ ἄλλο ἄκρο πλαταίνουν καὶ δημιουργοῦν τὶς λεπίδες τοῦ ψαλιδιοῦ μὲ τὴ μία πλευρὰ εὐθεῖα καὶ τὴν ἄλλη λοξή. Μῆκος 0,10 μ⁸.

1. Βλ. D. Thompson, ὁ.π., 141, ἀρ. 289, 290.

2. Chr. Blikenberg, *Fibules grecques et orientales*, Kobenhavn 1926, 15, εἰκ. 2.

3. M. Truhelka, W. MB XII (1912) 23 κ.έ.

4. Β. Πετράκου, *ΑΔ* 27 (1972), Χρονικά, 378, πίν. 319 α.

5. C. I. Rolley, *BCH Suppl. IV* (1977) 445, φωτ. 7, 9.

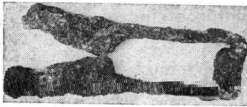
6. D. M. Robinson, *Olynthus VIII*, 262.

7. Βλ. Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 79, ἀρ. M977 καὶ 179, σχέδ. 48, πίν. 54.

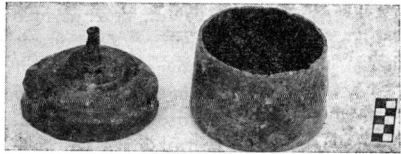
8. Γιὰ τὴ χρήση ψαλιδιοῦ σάν νεκρικοῦ κτερίσματος καὶ μάλιστα σὲ τάφο γυναικεῖο βλ. Ἀλ. Δάφφον-Νικονάου, Ἑλληνιστικὸς τάφος τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς

4. (B.E. 316/1977). α) Συγκολλημένη σιδερένια στλεγγίδα, πολύ όξει-δωμένη. 'Η λεπίδα της είναι κοίλη. 'Η λαβή στο εμπρός μέρος έχει διατομή σε σχήμα Π, ενώ στο πίσω σχήμα άμβλειας γωνίας και τελειώνει με μία φυλλόσχημη απόληξη. Μήκ. 0,215 μ.

(B.E. 317/1977). β) Συγκολλημένη σιδερένια στλεγγίδα. 'Η λεπίδα είναι κοίλη. 'Η λαβή έχει όρθογώνια διατομή και ένώνεται σχεδόν τελείως με το εμπρός μέρος. Μήκ. 0,21 μ.

Εικ. 15. Σιδερένιο φαλίδι.

Εικ. 16. Μολύβδινη πυξίδα άρ. 2.

5. (B.E. 320/1977). Σιδερένια αιχμή όρθογώνιας διατομής πολύ όξει-δωμένη. Μήκ. 0,102 μ.

Μολύβδινα (μολύβδινες πυξίδες)

1. (B.E. 304/1977). Μολύβδινη πυξίδα με το πώμα της, συμπληρωμένη. Το σώμα έχει επίπεδο πυθμένα και πλευρές που συγκλίνουν έλαφρά προς τα μέσα. Έχει διαστάσεις: ύψ. 0,03 μ., διάμ. χείλους 0,014 μ., διάμ. πυθμένα 0,045 μ. Το πώμα στην όριζόντια επάνω επιφάνεια φέρει κυκλικό αυλάκι. Οί πλευρές του, μικρού ύψους, άνοίγουν έλαφρά προς τα έξω. Έχει διαστάσεις: ύψ. 0,01 μ., διάμ. 0,046 μ. Συνολικό ύψος πυξίδας 0,035 μ.

2. (B.E. 305/1977) (εικ. 16). Μολύβδινη πυξίδα με το πώμα της. Το σώμα της έχει επίπεδο πυθμένα με πλευρές που συγκλίνουν προς τα μέσα. Έχει διαστάσεις: ύψ. 0,046 μ., διάμ. χείλους 0,065 μ., διάμ. πυθμένα 0,07 μ.

Το πώμα έχει πλευρές με έλαφρά κοίλο προφίλ και κορυφή διακοσμημένη με δύο όμόκεντρους κύκλους (ό δεύτερος έχει μικρότερη διάμετρο, βρίσκεται επάνω στον πρώτο και στο κέντρο του φέρει στέλεχος σαν λαβή). Έχει ύψος 0,45 μ., διάμ. χείλους 0,071 μ.

Βεργίνας, «Μακεδονικά» 9 (1969) 234-236, και Σ. Δ ρ ο ύ γ ο υ - Γ. Τ ο υ ρ ά τ σ ο γ λ ο υ, δ.π., 180.

1. Για την εξέλιξη του σχήματος της στλεγγίδας και ιδιαίτερα των λαβών βλ. το παλιό βιβλίο της G. M. A. R i c h t e r, Greek, Etruscan and Roman Bronzes, 1915, 292.

Έπίσης Σ. Δ ρ ο ύ γ ο υ - Γ. Τ ο υ ρ ά τ σ ο γ λ ο υ, 69 (M 949 με τη σχετική βιβλιογραφία) και 179, πίν. 44 και 54.

3. Δύο τμήματα τρίτης μολύβδινης πυξίδας. Διάμ. χείλους 0,055 μ. Πυξίδες με παρόμοιο σχῆμα σὰν ἀγγεῖα τουαλέτας ἢ σὰν ἀγγεῖα ἀναθηματικῶν περιεχομένου ἔχουν βρεθεῖ σὲ τάφους τῆς Δήλου, τῆς Ἀλεξάνδρειας, τῆς Κύπρου, τῆς Λευκάδας¹. Στὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας πυξίδες μολύβδινες ἀναφέρονται ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Βέροια². Ἀγγεῖα με παρόμοιο σχῆμα καὶ λατρευτικὴ χρῆση ἀναφέρονται ἀπὸ τὸ Γ. Ι. Δεσπίνη (Ἀνδριάς ἱερείας ἐκ Μεσσήνης, Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, τόμ. Β', 220-238), ὅπου καὶ ταυτίζονται με τὶς λιβανωτρίδες ἢ λιβανωτίδες, ποὺ ἀναφέρονται σὲ καταλόγους ἱερείων. Στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια μεγάλες μολύβδινες πυξίδες χρησιμοποιοῦνται σὰν νεκρικὲς κάλπες.

Χάλκινα

1. Χάλκινος δακτύλιος, διάμ. 0,02 μ. Βρέθηκε μαζί με ὄργανικὸ ὑλικό, ἴσως ὑπολείμματα ὄστου.

2. Σπασμένο ἔλασμα με ὀπὴ γιὰ μικρὰ χάλκινα καρφιά. Ὑψ. 0,02 μ. Πρέπει νὰ χρησίμευε σὰν ἐπένδυση ξύλινου κιβωτιδίου.

Μικρὴ χάλκινη λαβὴ ἀπὸ σύρμα σὲ σχῆμα Ω. Ἔχει ὕψος 0,02 μ. καὶ ἄνοιγμα 0,018 μ. Βρέθηκε κοντὰ στὸ προηγούμενο ἔλασμα. Γιὰ παρόμοια λαβὴ βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, Ὁδηγὸς Μουσείου Ἰωαννίνων, Ἀθήναι 1973, 70, ἢ λαβὴ με τὸν ἀριθμὸ 587 στὴν προθήκη 18 τῆς αἴθουσας Α ἔχει σχεδὸν τὶς ἴδιες διαστάσεις με αὐτὴ τοῦ τάφου Δ'.

Χρυσά

1. (B.E. 314/1977) (εἰκ. 17). Λογχόσχημα φύλλα δύο τύπων: Ὁ ἕνας μήκ. 0,03 μ. φέρει στὴν πλατιὰ πλευρὰ τοῦ ἄνοιγμα ἄπ' ὅπου περνᾷ χρυσὸ στέλεχος ἀναδιπλωμένο στὸ ἐλεύθερο ἄκρο του γιὰ προσάρτηση.

Ὁ δεύτερος με τὸ ἴδιο μήκος ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο σχῆμα. Καὶ οἱ δύο τύποι φέρουν χαρακτὲς τὶς νευρώσεις. Βρέθηκαν τόσο στὴν ἀνατολικὴ ὄσο καὶ στὴ δυτικὴ κλίνη τοῦ θαλάμου στὴν περιοχὴ τοῦ κρανίου. Ἴσως ἦταν προσαρτημένα σὲ κάποιο κάλυμμα τοῦ κεφαλιοῦ, ἀφοῦ δὲν βρέθηκε ἄλλο στέλεχος γιὰ στεφάνι. Ἀνάλογο παράδειγμα χρήσης μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ σὲ μεταγενέστερη ταφὴ ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν Ἀθήνα³.

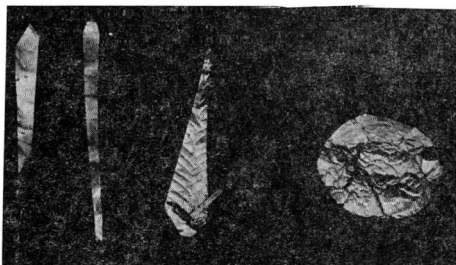
1 W. Deonna, Le mobilier delien, Delos XVIII, 237. E. Breccia, La necropoli di Sciati, Catalogue général du Musée Alexandrie, 174, no. 564. Cesnola, Salamina, 67, πίν. 6, ἀρ. 13, 15. Κ. Κώστογλου, ΑΔ 25 (1970), Χρονικά Β2, 331, πίν. 280α.

2 Φ. Πέτσας, ΑΔ 22 (1967), Χρονικά Β₂, 391 (μαζί με νόμισμα Φιλίππου Ε'). Σ. Δρούγου-Γ. Τουράτσογλου, ὁ.π., 3^ο, πίν. 14.

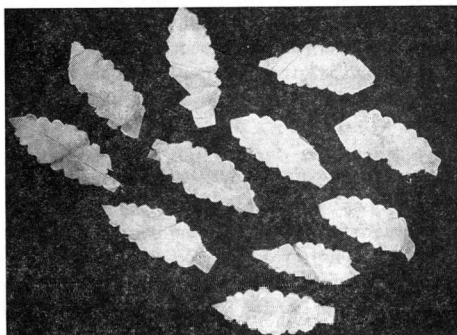
3 T. Leslie Shear, Excavations in the Athenian Agora, AJA LIV (36) 203, εἰκ. 25.

2. (B.E. 314a/1977) (εἰκ. 17). Χρυσή δανάκη, διάμ. 0,016 μ. Βρέθηκε στην περιοχὴ τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ θαλάμου¹.

3. (B.E. 314β/1977) (εἰκ. 18). 11 χρυσὰ φύλλα βελανιδιάς μὲ ἐγγάρακτες

Εἰκ. 17. Λογχόσχημα χρυσὰ φύλλα. Χρυσή δανάκη.

Εἰκ. 18. Χρυσὰ φύλλα βελανιδιάς.

νευρώσεις, διαστάσεων: μῆκ. 0,04 μ., πλ. 0,015 μ. Βρέθηκαν στὴ νεκρικὴ κάλπη τῆς δυτικῆς κλίνης τοῦ προθαλάμου. Ὁ τρόπος κατασκευῆς τους περιγράφεται σὲ σύγχρονα εὑρήματα ἀπὸ τὴν Πάτρα². Ὁ ἴδιος τρόπος κατασκευῆς πρέπει νὰ χρησιμοποιήθηκε καὶ γιὰ τὰ λογχόσχημα φύλλα.

1. Ἔργον ΑΕ 1957, Ἀμφίπολις, 39, εἰκ. 41.

2. H. Comfort, A Hoard of Greek Jewellery, AJA LIV (1950) 121 κ.ἑ.

Χρονολόγηση-Συμπέρασμα

'Ο τάφος Δ' εἶναι εἰκογενειακὸς μὲ συνεχῆ χρήση σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Τὰ εὐρήματά του, ἀπλὰ καὶ φτωχικὰ σὲ σχέσηη μὲ τὰ εὐρήματα πολλῶν ἄλλων τάφων, φωτίζουν ὡστόσο μία ἀκόμη πλευρὰ τοῦ μακεδονικοῦ κόσμου. Χρονολογοῦνται τὰ περισσότερα μετὰ τὰ μέσα καὶ πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα καὶ κάνουν φανερὸ ὅτι ἡ ζωὴ στὴν Πέλλα συνεχίζεται χωρὶς διακοπὴ καὶ μετὰ τὴν «καταστροφὴ» τοῦ 168 π.Χ., γεγονὸς πού τεκμηριώνεται τόσο ἀπὸ τὶς φιλολογικὲς πηγὲς ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες: Ἡ Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντοπούλου, Πέλλα I, Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις καὶ Μαρτυρίαι, ἐν Ἀθήναις 1971, 90, σημειώνει: «τὰ περὶ τὴν καταστροφὴν ὄθεν τῆς πόλεως παραμένουν ἄγνωστα, διότι καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ χωρίον XLIV 45. 4-5 τοῦ Λιβίου, ὅπου γίνεται λόγος περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως, οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ ληηλασίας αὐτῆς», καὶ ὁ Χ. Μακαρόνας, Ἀνασκαφαὶ Πέλλης, Α.Δ. 1960, Κείμενον, σελ. 81, παρατηρεῖ: «Ἐκ τῶν εὐρημάτων, μάλιστα δὲ ἐκ τῶν ὀξυπυθμένων ἀμφορέων κ.λ.π. ἀγγείων, τεκμαίρεται ὅτι αἱ οἰκίαι τοῦ τετραγώνου τούτου κατφοῦντο καὶ κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα, ἤτοι καὶ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῶν Ρωμαίων»¹.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

1. Ἀνάλογα καὶ στοῦ Ph. P e t s a s, Pella, Alexander the Great's Capital, Thessaloniki 1978, 45, 82, 136.

SUMMARY

Anastasia Chrisostomou, The Rock-cut Chamber Tomb D in Pella

The rock-cut chamber tomb D was discovered in the area east of ancient Pella, in October 1977, during the construction of an enormous water pipe from Aravissos to Thessaloniki. According to the known typology of the subterranean tombs, it has an antechamber and chamber, both in the same direction, from N-S, and a long «dromos» in front of a simple, without façade, entrance. Inside the tomb, there were found klinai, cut into the rock, two in the antechamber and three in the chamber. Iron nails and, in two cases, pieces of wood, prove that the bodies were laid on wooden biers. Cremated bone was gathered in the northern corner of the two klinai of the antechamber. The placement of the offerings beside the head and the feet of the dead, indicates certain identity in burial customs to those observed in other parts of Greece as in Veroia, Corinth, Pylos, etc. The grave goods consisted mainly of ceramic vessels (lamps, unguentaria, amphoras, pyxides, a plate, a megarian bowl, etc.) metal objects (gold leaves, lead pyxides) and various other objects. The offerings can be dated in the 2nd century B.C., namely after the middle of the century, and indicate that the city of Pella though in a poor and deteriorating condition, continued to live after the Roman destruction of 168 B.C.